

Holokaustas Alytaus apskrityje 1941 m.

Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m. – viena svarbiausių LGGRTC istorikų tyrinėjimų temų. Per pastaruosius dešimt metų žurnale „Genocidas ir rezistencija“ buvo paskelbta keliolika LGGRTC darbuotojų (Valentino Brandišausko, Alfredo Rukšėno, Stanislovo Buchavecko ir kitų) straipsnių apie holokaustą įvairiose Lietuvos apskrityse ir valsčiuose. Šio straipsnio autorius 2002 m. žurnale „Genocidas ir rezistencija“ yra paskelbęs straipsnį apie holokaustą Kauno apskrityje, dabar bus mėginama rekonstruoti žydų bendruomenių sunaikinimo procesą Alytaus apskrityje. Ši apskritis pasirinkta tirti dėl to, kad joje iki holokausto gyveno gausiausia Pietų Lietuvoje žydų bendruomenė (per 8 tūkst. žmonių). Tiriant holokaustą regioniniu aspektu, Alytaus apskritis dėl žydų bendruomenės gausumo ir reikšmės, manytina, tinkamiausia reprezentuoti Pietų Lietuvos (Dzūkijos) regionui. Straipsnyje siekiama atskleisti svarbiausius šio proceso etapus, bendruosius ir specifinius bruožus, žudynių vykdymo mechanizmą, įvardyti už šį nusikaltimą atsakingas institucijas ir vadovus bei pateikti holokausto aukų statistiką.

IVADAS

Straipsnyje toliau nagrinėjama holokausto Lietuvos provincijoje tema. Per pastaruosius dešimt metų žurnale „Genocidas ir rezistencija“ buvo paskelbta keliolika Lietuvos

gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro darbuotojų Valentino Brandišausko, Stanislovo Buchavecko ir Alfredo Rukšėno straipsnių apie holokaustą įvairiose Lietuvos apskrityse ir valsčiuose. Šio straipsnio autorius yra paskelbęs straipsnį apie holokaustą Kauno apskrityje¹, dabar bus mėginama rekonstruoti holokausto procesą Alytaus apskrityje 1941 m.

Kodėl pasirinkta kaip tik Alytaus apskritis? Tai lėmė keletas priežasčių. Pirma, žydų genocidas Alytaus apskrityje, autoriaus žiniomis, iki šiol nėra specialiai tyrinėtas. Galima paminėti labai informatyvų dr. Sigito Jегелеvičiaus straipsnį apie įvykius Alytuje pirmosiomis Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo dienomis². Vis dėlto šiame straipsnyje žydų persekiojimas tėra platesnės įvykių panoramos fragmentas, pasibaišiantis 1941 m. liepos mėn., t. y. dar iki žydų masinių suėmimų ir žudynių Alytaus mieste ir apskrityje. Iš užsienio autorių holokaustą Alytaus mieste yra tyręs Vokietijos istorikas Christophas Dieckmannas³. Jo straipsnyje nagrinėjamas ne tik žydų genocidas, bet ir sovietų karo belaisvių, civilių pabėgėlių iš Rusijos maršimas badu ir ligomis 1941–1944 m.

Kita svarbi priežastis – palyginti didelis išlikusių archyvinių dokumentų kiekis. Šis dokumentinis pamatas suteikia istorikams galimybę gana smulkiai atkurti holokausto procesą Alytaus apskrityje. Archyvinius dokumentus, kuriais rėmėsi straipsnio auto-

rius, galima suskirstyti į dvi dideles grupes. Pirmiausia tai nacių okupacijos laikotarpio dokumentai, saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA). Paminėtinas čia saugomas Alytaus apskrities viršininko fondas (f. R-1436). Jame yra net 203 nacių okupacijos laikotarpio bylos, didelė jų dalis tenka 1941 metams. Yra išlikę Alytaus apskrities viršininko raštų apie padėtį apskrityje 1941 m. liepos mėn., Alytaus miesto policijos nuovados viršininko raportas apie įvykius mieste ir valsčiuje, Alytaus apskrities valsčių policijos nuvadų viršininkų raportų Alytaus apskrities policijos vadui apie padėtį valsčiuose. Dauguma šių dokumentų parašyti 1941 m. liepos mėn. Juose atsispindi padėtis Alytaus mieste ir valsčiuose: karo veiksmų nuostoliai, gyventojų nuotaikos, pirmosiomis okupacijos savaitėmis policijos įstaigų ir partizanų (baltaraiščių arba pagalbinių policijos) vykdyti komunistų, sovietinių aktyvistų, pasilikusių raudonarmiečių ir žydų areštai. Didelė šių dokumentų dalis paskelbta dokumentų rinkinyje „Masinės žudynės Lietuvoje“ (2 dalis)⁴ ir V. Brandišausko sudarytame dokumentų rinkinyje „1941 m. Birželio sukilimas“⁵. Pastarajame dokumentų rinkinyje skelbiama net devyniolika Alytaus apskrities lietuviškosios administracijos įstaigų (daugiausia policijos nuvadų) dokumentų, tarp jų – ir atvirai antisemitinė Alytaus apskrities viršininko ir policijos vado kpt. Antano Audronio kalba. Dokumentų apie padėtį Alytaus apskrityje 1941 m. vasarą galima rasti ir kituose LCVA fonduose. Lietuvių savisaugos dalinių štabo fonde (f. R-660) saugomas Alytaus šaulių-partizanų kuopos dienynas, kuris registravo kuopos veiksmus nuo 1941 m. liepos 12 d. iki 1941 m. rugpjūčio 4 d., bei trumpa TDA Alytaus kuopos veiklos apžvalga, datuota 1941 m. rugpjūčio 31 d. Kitų Lietuvos apskričių fonduose panašaus pobūdžio dokumentų beveik neišliko. Svarbių dokumentų apie

padėtį Alytaus mieste ir apskrityje 1941 m. vasarą taip pat yra LCVA fonduose Nr. 745 ir Nr. 1567.

Antra svarbi archyvinių šaltinių grupė – Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) bylos. Ypač reikšmingas šio archyvo 58 (baudžiamųjų bylų) apyrašas. Straipsnio autoriui pavyko surasti kelias dešimtis baudžiamųjų bylų tų asmenų, kurie nacių okupacijos metais tarnavo policijoje, apskrities ir valsčių savivaldybėse, Alytaus kalėjime, buvo partizanų būrių nariai. Dalis šių asmenų įvairiomis formomis dalyvavo holokauste (suiminėjo žydus, sudarinėjo jų sąrašus, saugojo suimtus žydus, konvojavo juos į šaudymo vietą arba patys šaudė). Tokia archyvinė medžiaga suteikia galimybę atkurti holokausto procesą daugumoje Alytaus apskrities valsčių. Tarp holokausto istorijai svarbių LYA dokumentų verta paminėti Gardino vokiečių žandarmerijos susirašinėjamą dėl Marcinkonių geto panaikinimo (f. K-1, ap. 46, b. 1303). Straipsnio autorius taip pat naudojo istorijos mokytojų kraštotyros darbus, aprašančiais tragišką žydų likimą kai kuriose Alytaus apskrities vietovėse (pvz., Varėnoje, Marcinkonyse).

Alytaus apskritis pasirinkta tirti dar ir dėl to, kad joje iki holokausto gyveno gausiausia Pietų Lietuvoje žydų bendruomenė (per 8 tūkst. žmonių). Tiriant holokaustą regioniniu aspektu, Alytaus apskritis dėl žydų bendruomenės gausumo ir reikšmės, manytina, tinkamiausia reprezentuoti Pietų Lietuvos (Dzūkijos) regionui.

Straipsnyje siekiama išnagrinėti holokaustą Alytaus apskrityje, atskleisti šio proceso etapus, bendruosius ir specifinius bruožus, pateikti holokausto aukų statistiką.

1941 m. vasarą Alytaus apskritį sudarė šešiolika valsčių: Alytaus, Alovės, Birštono, Butrimonių, Daugų, Druskininkų, Jiezno, Marcinkonių, Merkinės, Miroslavo, Rudnios, Seirijų, Simno, Stakliškių, I Varėnos ir

II Varėnos. Beveik visuose valsčiuose, išskyrus Alytaus (be miesto), Alovės, Birštono, Miroslovo ir Rudnios, gyveno gausios žydų bendruomenės. Neoficialiais Statistikos valdybos 1941 m. sausio 1 d. duomenimis, Alytaus apskrityje gyveno 8030 žydų (4,7 proc. apskrities gyventojų)⁶. Pasak kitų šaltinių, 1941 m. vasarą (iki masinių žydų žudynių) Alytaus apskrityje gyveno 8775 žydai ir 132 632 lietuviai⁷.

ALYTUS

Alytaus žydų bendruomenė buvo viena seniausių Lietuvoje. Manoma, kad pirmieji žydai į Alytų atsikėlė dar Vytauto Didžiojo laikais. Senosiose žydų kapinėse būta akmeninių antkapių su 400 metų senumo užrašais. Žydų bendruomenė Alytuje susiformavo XVI a. Alytus pradėjo sparčiai augti XIX a. pabaigoje ir tapo svarbiu Pietų Lietuvos miestu. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, mieste gyveno 482 žydai (33,6 proc. gyventojų). 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Alytuje gyventa 1715 žydų (27 proc. gyventojų)⁸.

Nepriklausomos Lietuvos laikais ir vokiečių okupacijos metais Alytus buvo apskrities centras ir didžiausias Dzūkijos miestas. 1930 m. Alytų aplankęs Petras Biržys-Akiras rašė, kad čia gyvena 7500 žmonių, iš jų 5000 lietuvių, 2300 žydų, 150 lenkų, 30 rusų ir 20 vokiečių. Lietuviai mieste turėjo 39, žydai – 139 krautuves. Žydai taip pat turėjo 10 mėšinių, 2 valgyklas, 6 viešbučius, 2 pirtis, skerdyklą, 2 kino teatrus, 2 žydų liaudies bankus, savitarpio kredito draugiją, malūnų ir lentpjūvių, spaustuvių, kalvių ir kt. įmonių. Kai kurios žydų šeimos turėjo didelius ūkius ir vertėsi žemdirbyste⁹. Ketvirtajame dešimtmetyje stiprėjant valstybės remiamų lietuvių verslininkų konkurencijai žydų vaidmuo ekonominiame miesto gyvenime sumenko.

Alytaus žydų bendruomenė turėjo savo maldos namus, mokyklą, ješivą, labdaros draugiją, didelę biblioteką, „Makabi“ sporto klubą. Mieste veikė įvairių žydų partijų ir politinių organizacijų skyriai. Dalis žydų jaunimo tarpukariu emigravo į Palestiną. 1939 m. Vokietijai okupavus Lenkiją, iš pastarosios (daugiausia iš Suvalkų regiono) į Lietuvą pasitraukė apie 2400 žydų pabėgėlių, dalis jų apsigyveno Alytaus apskrityje. 1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, dauguma žydų pramonės ir prekybos įmonių ir įstaigų buvo nacionalizuotos, joms valdyti buvo paskirti komisarai. Gyvenimo lygis labai nusmuko. Dalį turtingesnių miesto žydų sovietai 1941 m. ištrėmė į Sovietų Sąjungos gilumą¹⁰.

Vokiečių kariuomenė Alytų užėmė pirmą karo dieną – birželio 22-ąją. Alytaus miestas ir valsčius smarkiai nukentėjo nuo karo veiksmų. 1941 m. liepos 6 d. Alytaus policijos nuovados viršininkas apskrities policijos vadui pranešė, kad Alytaus mieste sudegė 241 gyvenamasis namas ir 160 negyvenamųjų pastatų, o Alytaus valsčiuje – atitinkamai 27 ir 31¹¹.

Jau pirmosiomis karo dienomis buvo atkurta lietuvių administracija, policija, sukurta vadinamoji partizanų (Tautinio darbo apsaugos, toliau – TDA) kuopa. Pirmosiomis nacių okupacijos dienomis Alytuje šalia vokiečių komendantūros veikė ir lietuvių komendantūra. Pastarosios komendantas buvo kpt. Domininkas Ječys. Netrukus jį pakeitė gen. št. mjr. Juozas Ivašauskas. Komendantūra glaudžiai bendradarbiavo su atsikuriančia policija, čia buvo renkamos žinios apie antivokiškai nusiteikusius gyventojus ir besislapstančius raudonarmiečius. Komendantūra organizavo jų gaudymą. Vokiečiai lietuvių komendantūra nepasitikėjo ir kelis kartus buvo ją išvaikę, tačiau ji vėl atsikurdavo. Vis dėlto po kelių savaičių lietuvių komendantūra buvo galutinai panaikinta¹². J. Ivašauskas taip pat buvo vadinamas Alytaus apskrities

apsaugos viršininku ir vadovavo apskrities partizanams. 1941 m. liepos 17 d. duomenimis, prie policijos ir kaimuose suorganizuotuose partizanų būriuose (jų nariai save laikė partizanais, o vietos gyventojai juos dažniausiai vadindavo baltaraiščiais) buvo 914 žmonių¹³. Alytaus mieste susiformavo TDA kuopa, kuriai iš pradžių vadovavo pats J. Ivašauskas, vėliau – lt. Vladas Šimoliūnas. TDA kuopą sudarė smogiamasis būrys, 4 šaulių-partizanų (iš jų vienas – šaulių-pionierių) būriai ir geležinkelininkų skyrius prie 1-ojo būrio. Iš viso TDA kuopą sudarė 160 narių. Smogiamajam būriui vadovavo lt. Jonas Borevičius¹⁴. Ši TDA kuopa buvo pavaldi Alytaus karo komendantūrai. 1941 m. rugpjūčio mėn. TDA kuopa ir kiti Alytaus apskrities partizanų būriai buvo reorganizuoti į pagalbinės policijos būrius.

Naktį iš 1941 m. birželio 22-osios į 23-iąją Alytuje prie Maršako malūno buvo užmušti du vokiečių patruliai. Kaltininkai nebuvo nustatyti. Už tai keršydami vokiečiai sušaudė nemažai (kai kurių žodžiais, net 150) Alytaus gyventojų. Civilių gyventojų šaudymui vadovavo vokiečių slaptosios lauko policijos (*Geheime Feldpolizei*) puskarininkis. Kauno ir Seirijų gatvių rajone vokiečiai darė kratas ir suiminėjo visus 15–50 metų amžiaus vyrus, nekreipdami dėmesio į jų tautybę. Šaudoma buvo naktį iš birželio 23-iosios į 24-ąją grupėmis po 20–25 žmones. Žudynės vyko Kauno gatvės šlaituose, Vilniaus gatvėje ir už tilto į Vilniaus pusę. Tarp nušautųjų buvo ir keli tą naktį budėję gatvėse, bet vokiškų dokumentų neturėję lietuvių policininkai: Pranciškus Valiulis, Rapolas Česynas, Stasys Linkevičius ir dar trys kiti. Nušautas buvo ir Alytaus gimnazijos kūno kultūros mokytojas Benjaminas Meškėlis¹⁵. Apskrities viršininko Stasio Maliausko 1941 m. rugpjūčio 25 d. sąrašo duomenimis, Alytaus apskrityje žuvo 271 vokiečių karys, apie 247 rusų kariai ir 319 lietuvių¹⁶.

Vienas iš Lietuvos laikinosios vyriausybės (LLV) tikslų buvo atkurti Lietuvoje iki sovietų okupacijos veikusią administraciją. Į darbą valdžios įstaigose LLV kvietė sugrįžti iki 1940 m. birželio 15 d. ten dirbusius asmenis. LLV vidaus reikalų ministru buvo paskirtas plk. Jonas Šlepetys¹⁷. 1941 m. birželio 23 d. Alytaus gimnazijos mokytojo Mykolo Babiliaus iniciatyva buvo sušauktas vietos gyventojų susirinkimas, kurio tikslas buvo išrinkti komitetą viešajai tvarkai palaikyti. Lietuvių komitetas laikinuoju Alytaus apskrities viršininku išrinko S. Maliauską¹⁸. Jis 1941 m. birželio 26 d. kreipėsi į visas apskrities savivaldybes, pavesdamas buvusiems savivaldybių tarnautojams sudaryti vietose laikinuosius savivaldybės organus. Valsčių viršaičių pareigas turėjo eiti iki sovietų okupacijos šias pareigas ėję asmenys. Seniūnijose seniūnų pareigas turėjo eiti buvę seniūnai¹⁹. Alytaus apskrityje atsikūrė ir lietuvių viešosios policijos įstaigos. Alytaus apskrities policijos vadu tapo iki 1940 m. birželio 15 d. šias pareigas ėjęs Antanas Kaziūnas, kuris liepos 7 d. buvo paskirtas Druskininkų policijos nuovados viršininku. Vietoj jo liepos 7 d. Alytaus apskrities policijos vadu tapo Antanas Audronis. Jis rugpjūčio 13 d. iš šių pareigų buvo atleistas ir nuo tos pačios dienos Alytaus aps. policijos vado pareigas ėjo Stasys Krosniūnas (Krasnickas-Krosniūnas)²⁰.

Jau pirmosiomis okupacijos dienomis pradėti suiminėti pirmuoju sovietmečiu aktyviau pasireiškę komunistai, komjaunuliai, sovietų valdžios pareigūnai ir miškuose besislapstantys raudonarmiečiai. Kaip buvo rašoma TDA kuopos veiklos apžvalgoje, pagal piliečių pranešimus „buvo sulaikyti ir areštuoti 36 vietos komunistai, 9 raudonarmiečiai ir didesnis skaičius žydų“²¹. 1941 m. liepos 6 d. numatomų suimti asmenų sąrašė buvo įrašytas 51 asmuo, daugiausia lietuvių tautybės, be to, 2 žydai – gaisrininkų politi-

nis vadovas Mendelis Zingeris ir „saugumo agentas“ Chaimas Zingeris²². 1941 m. liepos 17 d. Alytaus apskrities viršininkas A. Audronis LLV vidaus reikalų ministrui pranešė:

„Policija vykdo areštus, daro kratas ir veda kvotas apie komunistus, plėšikus ir gاندonešius. Kvotos pristatomos vietos vokiečių karo vadovybei.

Pagal vokiečių įsakymą apskrityje sušaudyta 82 komunistai. Areštuotų yra 389, dar reikėtų areštuoti apie 345 komunistus.“²³

Žydus smarkiau persekioti pradėta nuo 1941 m. liepos vidurio. 1941 m. liepos 12 d. Alytaus apskrities viršininkas S. Maliauskas ir Alytaus apsaugos viršininkas (komendantas) gen. št. mjr. J. Ivašauskas išleido įsakymą, smulkiai reglamentuojantį žydų padėtį. Visiems apskrities žydams buvo įsakyta prisisiūti Dovydo žvaigždes, maistą krautu vėse ir turguose leista pirkti tik nuo 11 val., uždrausta supirkinėti maisto produktus iš ūkininkų ir pakelėse, samdyti nežydus, naudoti miesto parkais, išvykti iš gyvenamosios vietos be apskrities viršininko leidimo ir t. t. Žydai privalėjo dirbti viešuosius darbus ir vietos savivaldybei bei policijai atiduoti radijo imtuvus, dviračius ir motociklus²⁴.

1941 m. liepos 16 d. Alytaus apskrities policijos vadas aviacijos kpt. Stasys Krasnickas-Krosniūnas savo pavaldiniams pasakė neapykantos žydams kupiną kalbą: „Žydija, kaip išsigimusi tauta, kuri po priedanga raudonosios vėliavos aukščiausio sadizmo priemonėmis nori pavergti visą žmoniją ir ją sugyventinti, vokiečių tautos fiurerio radikaliomis priemonėmis labai greit tvarkoma. Reikia skaityti, kad šis klausimas jau išspręstas, tačiau atsiranda dar vienas kitas lietuvis, net ir policistas, kuris bando tą klausimą rišti savaip. Aš jums sakau, kad šituo klausimu dviejų nuomonių negali būti. Turi būti ir yra tik viena nuomonė, ji turi būti visu 100% pildoma, ji aiškiai apibrėžta Adolfo Hitlerio knygoje „Mano kova“ („Mein Kampf“).“²⁵

Netrukus Alytuje ir pradėta „spręsti žydų klausimą“ pagal A. Hitlerio nuomonę.

1941 m. liepos 26 d. Alytaus miesto burmistras informavo apskrities valdybą, kad Alytaus mieste gyvena 1231 žydas ir 7713 kitų tautybių (nežydų) žmonių²⁶. Yra žinių, kad 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. sandūroje vargingame Alytaus miesto rajone buvo įsteigtas nedidelis getas. Jame buvo sutelkta 1300–1500 žydų ne tik iš Alytaus miesto, bet ir iš apskrities. Gete buvo įsteigta Žydų taryba (*Judenrat*), kurios nariais tapo advokatai Halperinas, Salanskis ir Kopelis Nemunaitskis. Žydų tarybai valdžia pranešė apie įvairius žydams taikomus draudimus ir teisių suvaržymus²⁷.

1941 m. rugpjūčio viduryje Alytaus apskrities žydai pradėti gabenti į miesto kalėjimą. Iš viso į Alytų iš valsčių buvo pristatyta apie 1000 žydų vyrų ir moterų²⁸. Jie buvo laikomi Alytaus kalėjimo kieme. Pirmos masinės Alytaus žydų žudynės įvykdytos 1941 m. rugpjūčio 13 d. Prieš sušaudant Alytaus miesto žydai buvo suregistruoti – jie buvo suvaryti į saugumo policijos kiemą ir ten sudaryti jų sąrašai. Paskui žydai buvo nuvaryti į buvusio 2-ojo ulonų pulko kareivinių rajoną, o iš ten – į žudynių vietą miške. Tada buvo sušaudyta 617 žydų vyrų ir 100 moterų. Iki 1941 m. rugpjūčio 31 d. sušaudyti dar 233 Alytaus miesto ir apskrities žydai²⁹. Vokiečių saugumo policijos ir SD 3/A operatyvinis būrys, organizuojamas masines Lietuvos žydų žudynes, privalėjo vadovautis RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*, Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos) direktyvomis. RSHA viršininkas Reynhardas Heydrichas 1941 m. liepos 2 d. direktyva SS ir policijos vadams okupuotoje Sovietų Sąjungos teritorijoje nurodė, kad operatyvinės grupės ir operatyviniai būriai privalo vykdyti Kominterno narių, profesionalių komunistinių veikėjų, aukštesnio ir itin aktyvių žemesnio rango komunistų partijos narių, liaudies komisarų

egzekucijas. Taip pat būtina vykdyti žydų, kurie yra partijos nariai, dirbo valstybinėje tarnyboje ar užsiėmė radikalia veikla, egzekucijas³⁰. Iš šios direktyvos aiškiai matyti, kad pirmiausia turėjo būti žudomi žydai, įtariamai buvę komunistais ir sovietiniais pareigūnais.

Buvusio Alytaus rajono kriminalinės policijos viršininko Alfonso Nykštaičio liudijimu iš Kauno į Alytų buvo atvykęs SS oberšturmfiureris Joachimas Hamannas su keturiais puskarininkiais. Alytaus saugumo policijos viršininkui Pranui Zenkevičiui jis nurodęs iš valsčių į Alytų pristatyti atitinkamą skaičių žydų vyrų ir moterų. J. Hamannas su Alytaus karo belaisvių stovyklos vadovybe susitarė, kad paskirtų karo belaisvių duobėms kasti. Duobės buvo iškastos netoli kalėjimo buvusiame Vidzgirio miške. Pirmuosius žydų šaudymus Alytuje 1941 m. rugpjūčio mėn. vykdė J. Hamanno vadovaujami vokiečių SD pareigūnai ir Alytaus policininkai bei baltaraiščiai. Žudynių vietoje buvo ir Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius. Sušaudytųjų lavonus užkasė sovietiniai karo belaisviai³¹.

Po kelių dienų J. Hamannas vėl grįžo į Alytų kartu su lietuvių policijos 1-ojo bataliono Kaune ltn. Broniumi Norkumi. J. Hamannas pranešė P. Zenkevičiui, kad nuo šiol Alytaus apskrityje žydus šaudys B. Norkaus vadovaujamas specialusis būrys (1-ojo bataliono 3-ioji kuopa). J. Hamanno įsakymu B. Norkui turėjo būti perduodami vertingi sušaudytų žydų daiktai (auksiniai žiedai, laikrodžiai ir pan.). Kitą dieną po atvykimo J. Hamannas su B. Norkumi organizavo naują žydų žudymo akciją. Šį kartą buvo sušaudyta apie 50 žydų vyrų. Šaudė 4 vokiečiai puskarininkiai ir vietiniai pagalbiniai policininkai. Tarp sušaudytųjų buvo senas žydų rabinas. Jį esą nušovė pats Alytaus apskrities komendantas gen. št. mjr. J. Ivašauskas³².

Po šių žudynių į Alytų B. Norkaus ir jaunesn. ltn. J. Obelenio vadovaujamas būrys

buvo atvykęs dar kelis kartus. Paprastai šis būrys (20–30 vyrų) atvažiuodavo iš Kauno autobusu. Žydai būdavo šaudomi miške, netoli vadinamojo Kaniūkų tilto per Nemuną³³.

Didžiausios Alytaus žydų žudynės surengtos 1941 m. rugsėjo 9 d. Žydus šaudė iš Kauno atvykęs B. Norkaus ir J. Obelenio vadovaujamas būrys. Į žudynių vietą žydus varė, ten juos saugojo vietiniai policininkai ir baltaraiščiai. Prieš sušaudant iš žydų buvo atimti vertingesni daiktai (laikrodžiai, žiedai, pinigai). Žudynės truko kelias valandas. Po jų B. Norkaus būrys išvažiavo žudyti Seirijų žydų³⁴.

Pasak Karlo Jägerio raporto, 1941 m. rugsėjo 9 d. Alytuje buvo sušaudyti 1279 žydai: 287 vyrai, 640 moterų ir 352 vaikai³⁵.

Vertingesnius sušaudytų žydų daiktus (riešutmedžio baldus, krikščionius indus, aukso ir sidabro dirbinius ir t. t.) išsidalijo aukštesnieji Alytaus miesto saugumo policijos valdininkai, miesto ir apskrities savivaldybių pareigūnai, policijos vadai ir kiti prie žydų turto prilindę veikėjai. Vokiečiams įsakius žydų turtą įkainoti, minėti asmenys sudarė komisijas, kurios nustatė juokingai mažas žydų turto kainas ir sumokėjo už jį savivaldybėms menkas pinigų sumas. Įvairūs menkaverčiai daiktai ir aukų drabužiai buvo parduoti iš varžytinių. Jas organizavo savivaldybės. Nužudytų žydų namai buvo nacionalizuoti, jiems paskirti valdytojai. Žydų turėta žemė ir inventorius buvo išnuomoti „nusipelnusiems“ vokiečių talkininkams ir jų giminėms. Geresnius namus pasiėmė vokiečių įstaigos. Malūnai, lentpjūvės ir kitos įmonės perėjo apskrities valdybos Pramonės skyriaus žinion³⁶.

BUTRIMONYS

Butrimonyse gyveno viena seniausių Lietuvoje žydų bendruomenių. Carinės Rusi-

jos laikais Butrimonys priklausė Trakų, o Lietuvos Respublikos ir nacių okupacijos metais – Alytaus apskrčiai. Miestelyje ir jo apylinkėse buvo apsigyvenę ir keli šimtai totorių. 1930 m. Butrimonyse gyveno 887 žydai. Vietos žydų bendruomenė turėjo mūrinę sinagogą, mokyklą mokomąja hebrajų kalba, labdaros draugijų, 52 (iš 54) krautuves, aludžių, kepyklų ir kitų įmonių. Žydų liaudies bankas Butrimonyse prieš Antrąjį pasaulinį karą turėjo 230 narių. Dalis žydų jaunimo tarpukariu emigravo į Palestiną. Paskutinis (iki holokausto) miestelio rabinas buvo Abraomas Mošė Vitkindas³⁷.

Vokiečių kariuomenė Butrimonis užėmė 1941 m. birželio 23 d. Tos pačios dienos popietę aktyvesni vietos lietuviai įsteigė Laikinąjį komitetą, kuris turėjo vykdyti vietinės valdžios funkcijas, iki bus atkurta valsčiaus savivaldybė ir kitos valdžios įstaigos. Komiteto pirmininku buvo išrinktas mokytojas Petras Savickas, jo pavaduotoju – Juozas Melenkevičius. Valsčiaus viršaičiu tapo Vladas Palukaitis. Butrimonių miestelio seniūnu buvo paskirtas Juozas Jaseliūnas; jis šias pareigas ėjo ir Lietuvos Respublikos laikais³⁸. Pirmosiomis vokiečių okupacijos dienomis Butrimonių miestelyje susikūrė lietuvių partizanų (sukilėlių) būrys. Jame buvo apie 40 narių. Partizanai pradėjo suiminėti komunistus, komjaunuolius ir sovietų valdžios aktyvistus³⁹. Iki 1941 m. liepos 6 d. Butrimonyse buvo sulaikyta 17 asmenų, iš jų 7 žydai⁴⁰. Laikinuojų valsčiaus policijos nuovados viršininku birželio 23 d. buvo paskirtas Vladas Žička. Liepos 7 d. jį pakeitęs K. Pilonis 1941 m. liepos 15 d. raporte apskrities policijos vadui pranešė, kad lig tol miestelyje 1 komunistas sušaudytas, 10 komunistų perduoti vokiečiams, dar 17 – uždaryti į areštinę. Dėl žydų šiame raporte sakoma, kad šis „klausimas labai aktualus, nes miestelyje gyvena per 2000 žydų, kuriuos artimiausiu laiku reikėtų sutvarkyti“⁴¹. K. Pi-

lionio nurodytas Butrimonių žydų skaičius, regis, yra padidintas. 1941 m. liepos 27 d. žiniomis, miestelyje gyveno 786 žydai (iš jų 56 vaikai iki 6 metų) ir 530 kitų tautybių žmonių⁴². Pasak kitų šaltinių, 1941 m. vasarą (data nėra tiksliai žinoma) visame Butrimonių valsčiuje gyveno 1219 žydų⁴³. Butrimonių policijos nuovados žinioje taip pat buvo Punios ir Pivašiūnų bažnytkaimiai. 1941 m. liepos 31 d. K. Pilonis tapo Birštono policijos nuovados viršininku, o į jo vietą paskirtas buvęs II Varėnos policijos nuovados viršininkas Leonardas Kaspariūnas-Kasperskis⁴⁴. Šis veikėjas suvaidino svarbų vaidmenį organizuojant vietos žydų areštus ir žudynes.

Butrimonių žydai pradėti persekioti pirmosiomis nacių okupacijos dienomis. Iš pradžių buvo suiminėjami pavieniai žydai, dažniausiai komunistai, komjaunuoliai ir sovietų valdžios šalininkai. Vėliau teroras įsibėgėjo ir buvo nukreiptas prieš visus žydų tautybės gyventojus. Nacių okupacijos pradžioje vietiniai policininkai pieninės kieme nušovė Šimoną Naginą. Turtingesniems miestelio žydams buvo įsakyta išsikraustyti iš namų, žydams uždrausta vaikščioti šaliogatviais, išeiti į gatvę po 18 val., jie turėjo ant drabužių prisisiūti geltonas Dovydo žvaigždes, galiojo kiti laisvės suvaržymai. Pirmosiomis okupacijos savaitėmis buvo nužudyti Elijahu Mazovskis ir Kušelevičius. Miestelio žydai kentė įvairias patyčias. Rabinas A. M. Vitkindas kartu su savo patarnautojais buvo verčiamas deginti religines žydų knygas, daužyti sinagogos langus ir pan.⁴⁵ Apie 1941 m. liepos mėn. buvo suimti 4 butrimoniškiai mokytojai žydai – Samuelis (?) Arpachsanderis, Berlas Vineckis, Hilelis Milšteinas, Litvinas, taip pat Inda Binderienė ir Šoferienė. Jie buvo nuvaryti į Alytų, kur vėliau sušaudyti⁴⁶. Šiuos ir vėlesnius areštus paliudijo ir tuometinis Butrimonių seniūnas J. Jaseliūnas: „Pirmiausia buvo suimta apie 60 vyrų, jaunų, stiprių vyrų. Tame tarpe visi

mokytojai. Tam reikalui buvo iškviestas žydų seniūnas į policiją, kur Kasperiūnas iš sąrašo nurodė, kokius būtent vyrus iškviesti į Butrimonių turgaus aikštę. Aš taip pat tuo laiku buvau iškviestas pas Kasperiūną į turgaus aikštę. Jis paaiškino, kad jie reikalingi darbams. Man Kasperiūnas įsakė, kai susirinks visi, išrikiuoti juos ir pranešti jam. Žydų seniūnas pranešė visiems vyrams, kuriuos nurodė Kasperiūnas, kad susirinktų turgaus aikštėje. Kuomet jie susirinko, aš išrikiavau po keturis ir pranešiau Kasperiūnui. Kasperiūnas atėjo su policininkais, suskaitė juos ir policininkams liepė saugoti, kad nepabėgtų; o pats nuėjo arklio. [...] Po to tie policininkai ir Kasperiūnas raitas ant arklio išvarė tuos vyrus į Alytų. Aš į Alytų nevariau. Tie vyrai iš Alytaus negrįžo.⁴⁷

Pirmieji masiniai Butrimonių žydų areštai vyko 1941 m. rugpjūčio 10–12 d. Tomis dienomis daugiausia buvo suimami 18–40 metų žydų vyrai. Tada suimta 120–150 žydų⁴⁸. Tuometinis Butrimonių policijos viršininkas L. Kaspariūnas-Kasperskis davė nurodymą atimti iš žydų auksinius ir sidabrinius žiedus, laikrodžius ir geresnius drabužius. Suimtus žydus vietiniai baltaraiščiai konvojavo į Alytų. Jau nuo 1941 m. rugpjūčio 13 d. Alytuje pradėta šaudyti šio miesto ir aplinkinių apskrities miestelių (taip pat ir Butrimonių) žydus.

Antroji Butrimonių žydų areštų banga nusirito rugpjūčio 15–17 (kitais duomenimis – 22) d. Policijos viršininkas L. Kaspariūnas-Kasperskis vėl iškviėtė žydų seniūną ir įsakė žydus susirinkti turgaus aikštėje. Šį kartą policininkai atrinko apie 400 žmonių. Tarp jų buvo moterų, vaikų ir senelių. Suimtieji iš pradžių buvo nuvaryti į miestelio areštinę, o paskui tą pačią dieną – į Alytų. Ten jie buvo uždaryti į kalėjimą ir vėliau sušaudyti⁴⁹.

Rugpjūčio pabaigoje L. Kaspariūno-Kasperskio nurodymu Butrimonių valsčiaus

viršaitis Pranas Proškus-Praškevičius pradėjo rūpintis geto steigimu. Buvo parinkta vieta Totorių gatvėje ir čia perkelti likusieji miestelio ir valsčiaus žydai (apie 600 žmonių). Į Butrimonių getą taip pat buvo atkelti Stakliškių (apie 300 žmonių) ir Punios žydai. Getą saugojo policija⁵⁰. Butrimonyse getas veikė tik apie dvi savaites. Geto panaikinimo išvakarėse visi Butrimonių žydai naktį buvo suvaryti į miestelio pradžios mokyklą. Rytojaus dieną – 1941 m. rugsėjo 9-ąją – iš Alytaus atvažiavo autobusas su maždaug 20 SS oberšturmfiurerio J. Hamanno mobiliojo būrio kareivių. Po pietų vietiniai policininkai ir baltaraiščiai pradėjo varyti žydus iš mokyklos ir rikiuoti į kolonas. Geresnius drabužius vilkintiems žydams buvo įsakyta nusirengti iki apatinių. Žydų kolonos buvo nuvarytos į Klydžionių kaimą, esantį už 2 km nuo Butrimonių. Ten, prie Gudaičio sodybos, jau laukė dvi didelės duobės. Jas iškasė policininkų suvaryti miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai. Pasmerktieji buvo susodinti netoliese pievoje, grupėmis vedami prie duobės ir šaudomi. Šaudė ypatingojo būrio kareiviai, o vietiniai policininkai ir baltaraiščiai saugojo mirties laukiančius žydus. Žudynes stebėjo ir vokiečių karininkas su fotoaparatu. Šaudymas baigėsi vakare. Tada žudikai grįžo į Butrimonis ir „darbo“ pabaigą atšventė miestelio valgykloje su samane ir alumi⁵¹. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje žiniomis, 1941 m. rugsėjo 9 d. Butrimonyse buvo nužudyta 740 žydų (67 vyrai, 370 moterų ir 303 vaikai)⁵². Taip žuvo paskutiniai Butrimonių, Stakliškių ir Punios žydai.

Saujelei butrimoniškių žydų pavyko išvengti rugsėjo 9 d. masinių žudynių, tačiau jie ir toliau buvo persekiojami, suimami ir šaudomi. Antai 1942 m. balandžio 4 d. Butrimonių policija Žaliosios vienkiemyje ieškojo besislapstančių žydų. Apžiūrint miško pakraštyje stovinčią pirtį į policininkus buvo

mesta granata ir paleisti šūviai. Policininkai irgi atidengė ugnį ir padegė pirtį. Iš jos išbėgo du žydų vyrai ir dvi moterys. Vienas vyras buvo nušautas vietoje (yra žinių, kad tai buvęs Zėlikas Šusteris), o kitas, nors sunkiai sužeistas, pabėgo. Žydų moterys buvo sulaikytos. Apžiūrint pastatus, sodyboje rastas mažas žydų vaikelis. Kitai žydų grupei susišaudymo metu pavyko nepastebėtai pasitraukti iš vienkiemio. Kaip tik jie ir paliko mažylį. Per susišaudymą buvo sužeistas pagalbinis policininkas Pranas Proškus. Vienkiemio savininkai buvo trys lenkų kilmės broliai Gelumbauskai – Bronius, Jonas ir Petras. Policininkai juos taip pat suėmė. Kartu su Gelumbauskais policininkai į Butrimonis išsivežė dvi žydes moteris ir vaikelį. Suimtieji buvo uždaryti į areštinę, o kiek vėliau išvežti į Alytų. 1942 m. balandžio 12 d. Daugų kolonijoje policija sulaukė 6 asmenų žydų šeimą. Galbūt tai buvo iš Žaliosios vienkiemio per susišaudymą pabėgusi žydų grupė⁵³. Bronius ir Petras Gelumbauskai už žydų slėpimą buvo sušaudyti Alytuje. Jų sodyboje slėpėsi Lipa Garbovskis, Stakliškių gyventojas Caelis su žmona Rocha (ji čia pagimdė sūnelį, kuris buvo rastas per policijos antpuolį), vėliau prie jų prisidėjo Zėlikas ir Ada Šusteriai, Ados brolis Baruchas ir 16 metų sesuo. Visi jie policijos buvo sulaikyti ir sušaudyti. Iš Žaliosios vienkiemio pabėgęs sužeistas vyras netrukus irgi buvo suimtas. Policijos viršininko J. Kvaraciejaus įsakymu į Butrimonių žydų kapinėse sušaudė policininkai Jonas Steponkevičius ir Pranas Germanavičius⁵⁴.

Nacių okupacijos ir karo pabaigos sulaukė vos keliolika Butrimonių valsčiaus žydų. Viena iš išsigelbėjusiųjų – Dora Lipkovičienė (g. 1924 m.). Jos tėvas Ziselis ir brolis 1941 m. buvo išvežti į Alytų ir ten sušaudyti⁵⁵. Mirties pavyko išvengti Dvorai Ickovič-Lozanski bei jos dukterims Rivai Lozanski-Bogomolnajai ir Cilei Lozanski-Šeinker. Jų sesuo Nechama Lozanski 1941 m. vasarą buvo suimta,

sumušta ir sušaudyta Alytuje. Ten pat buvo nužudytas ir šeimos galva Baruchas Lozanskis. D. Lozanski su dukra Riva 1941 m. rugsėjo 9 d. kartu su kitais pasmerktaisiais buvo varomos į Klydžionių kaimą sušaudyti. Pakeliui joms pavyko nepastebėtoms iš kolonos pasitraukti ir pasislėpti krūmuose. Iki pat nacių okupacijos pabaigos jos slapstėsi pas geros valios žmones. Gyva išliko ir Šifra Eidelmanienė (g. 1925 m.), kuri žudynių dieną iš mokyklos pabėgo ir pasislėpė⁵⁶.

Dėl itin jūžlaus savavaliavimo policijos nuovados viršininkas L. Kaspariūnas-Kasperskis iš Butrimonių buvo iškeltas dirbti policijos nuovados viršininku į Birštoną. Išvažiuodamas iš Butrimonių, prisigrobtą turtą jis vežėsi 14–15 didelių vežimų. Vietos gyventojai tai matydami sakė: „Važiuoja žydų karalius Kasperskis.“⁵⁷

DAUGAI

1914 m. Dauguose gyveno 110 žydų šeimų (žydai sudarė apie 60 proc. miestelio gyventojų). Pirmojo pasaulinio karo metais šiame miestelyje rado prieglobstį nemažai žydų pabėgėlių iš Vilniaus. Atbėgėliai suaktyvino viešąją Daugų gyvenimą, įsteigė biblioteką. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Daugų valsčiuje gyveno 363 žydai. Dauguma miestelio žydų vertėsi prekyba, amatais ir žvejyba. Turgaus diena buvo trečiadienis. Žydams priklausė du malūnai. Bendruomenė turėjo maldos namus ir Tarbuto mokyklą, kurioje tarpukariu mokėsi 75 vaikai⁵⁸.

Pirmosiomis vokiečių okupacijos dienomis Daugų valsčiuje buvo atkurta lietuvių administracija ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Bernardas Vadeika. Daugų valsčiaus policijos nuovados viršininko pareigas laikinai ėjo vachmistras Valerijonas Paulauskas⁵⁹. Policijos nuovadoje iš pradžių tarnavo tik 3

policininkai. Valsčiaus policijos viršininkui taip pat buvo pavaldus gana gausus (150 vyrų) vadinamasis partizanų būrys, kuriam vadovavo Kostas Vasiliauskas. Valsčiaus policijos viršininkas 1941 m. liepos 16 d. Alytaus policijos vadui pranešė, kad „mažumų klausimas aktualus, nes Daugų miestely yra 80% žydų ir kaimuose vienas kitas rusas bei lenkų tautybės“⁶⁰. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Daugų miestelyje gyveno 418 žydų (iš jų 55 vaikai iki 6 metų) ir 193 kitų tautybių asmenys⁶¹. Apie 1941 m. rugpjūčio mėn. valsčiaus viršaitis B. Vadeika gavo įsakymą iš Alytaus sudaryti valsčiaus žydų sąrašą. Kadangi tai padaryti jis atsisakė, 1941 m. rugpjūčio 15 d. iš savo pareigų buvo atleistas⁶². 1941 m. vasaros viduryje Daugų valsčiuje buvo suimta ir išvežta (greičiausiai į Alytų) 42 asmenys, iš jų 30 žydų⁶³. 1941 m. rugpjūčio antrojoje pusėje arba rugsėjo pradžioje likusius miestelio žydus vietiniai policininkai ir baltaraiščiai išvarė į Alytų. Ten Daugų žydai buvo sušaudyti kartu su Alytaus miesto ir kitų valsčių žydais. Paliktam žydų turtui tvarkyti buvo sudaryta speciali komisija: valsčiaus viršaitis Petras Juonys (komisijos pirmininkas), pašto viršininkas Jonas Blažys ir valsčiaus policijos viršininkas Jonas Venčauskas. Komisija pardavinėjo paliktą žydų turtą valsčiaus gyventojams⁶⁴.

DRUSKININKAI

1921 m. Druskininkuose gyveno 294 žydai. Vokiečių kariuomenė miestą užėmė jau pirmą karo dieną – 1941 m. birželio 22-ąją. Pirmosiomis nacių okupacijos dienomis buvo atkurta lietuvių administracija ir policija. Druskininkų valsčiaus viršaičiu ir miesto burmistru tapo Tomas Jakavonis. Laikinuoju Druskininkų policijos nuovados viršininku 1941 m. birželio 23 d. buvo paskirtas Vladas Bajerčius. Valsčiaus policijos nuovadoje

liepos pradžioje tarnavo 11 policininkų⁶⁵. Nuo 1941 m. liepos 7 d. Druskininkų valsčiaus policijos nuovados viršininko pareigas ėjo buvęs Alytaus apskrities policijos vadas Antanas Kaziūnas⁶⁶. Vokiečių okupacijos pradžioje Druskininkų valsčiuje gana aktyviai buvo persekiojami pasilikę komunistai, komjaunuoliai ir sovietų valdžios šalininkai. Iki 1941 m. liepos 18 d. valsčiuje sušaudyti 26 komunistai, 1 plėšikas ir 1 „provokatorius skundikas“. Policijos nuovados viršininkui buvo pavaldus vadinamasis partizanų būrys, kuriam tuomet priklausė 38 asmenys (būrio vadas – ats. lt. Jakavonis). Partizanai (vėliau reorganizuoti į pagalbinės policijos būrį) naktimis patruliavo gatvėse, saugojo sandėlius ir bazes, padėjo policijai perkelti žydus į getą, kuris pradėtas steigti 1941 m. liepos 16 d. Nacių okupacijos pradžioje policininkai surinko apie 60 žydų ir įsakė jiems sunaikinti SSRS vadų skulptūras. Kadangi žydai nenorėjo to daryti, policininkai mušė juos šautuvų buožėmis ir grasino sušaudyti. Tada žydai nugriovė skulptūras, o šipulius sumetė į duobę⁶⁷. Liepos viduryje miesto ir apylinkių žydai buvo suvaryti į getą. Jiems įsakyta nešioti skiriamuosius ženklus (šešiakampes žvaigždes). 1941 m. liepos 27 d. duomenimis, Druskininkuose gyveno 657 žydai (iš jų 77 vaikai iki 6 metų amžiaus). Kitų tautybių gyventojų mieste tada buvo 1972 asmenys⁶⁸. Pačiuose Druskininkuose esą buvo nužudyti 6 žydai. Druskininkų miestas su apylinkėmis buvo prijungtas prie Balstogės srities, o lietuvių administracija panaikinta. Druskininkų getas panaikintas 1943 m. sausio mėn. Žydai (apie 800 žmonių) iš jo buvo išvežti į Gardiną ir vėliau nužudyti mirties lageryje⁶⁹.

JIEZNAS

Jiezne žydai pradėjo kurtis XIX a. viduryje. 1915 m. caro valdžia ištremė žydus į Rusiją.

Dalis jų po Pirmojo pasaulinio karo vėl grįžo į gimtąjį miestą. 1921 m. Jiezne gyveno 319 žydų, o apie 1930 m. – 68 žydų šeimos. Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, dauguma jų vertėsi prekyba ir amatais. Apie 1930 m. Jiezne žydai turėjo 16 (iš 18 buvusių) krautuvių, 2 malūnus, 3 (iš 6 buvusių) aludes, 2 valstybinės degtinės parduotuves, žydų liaudies banko skyrių. Miestelyje taip pat buvo sinagoga, mokykla hebrajų kalba (50 mokinių), pradžios mokykla (mokytoja Ida Kibarskaitė) ir žydų biblioteka⁷⁰. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Jiezno miestelyje gyveno 238 žydai (iš jų 17 vaikų iki 6 metų amžiaus) ir 447 kitų tautybių gyventojai⁷¹.

Nacių okupacijos pradžioje buvo atkurta lietuviška Jiezno valsčiaus administracija. Viršaičiu buvo paskirtas ir šias pareigas nuo birželio 23 d. ėjo Jurgis Randis, viršaičiu buvęs ir Lietuvos Respublikos laikais⁷². Taip pat paskirti valsčiaus seniūnai. Viršaitis J. Randis Jiezno seniūnu paskyrė Aleksejų Norkūną; jis šias pareigas ėjo maždaug iki 1941 m. gruodžio 1 d.⁷³ Jiezno policijos nuovados 1941 m. liepos 6 d. tarnautojų sąrašo duomenimis, nuovadoje tarnavo 4 pareigūnai. Bolius Karlonas nuo birželio 25 d. ėjo nuovados viršininko pareigas⁷⁴. Pareigūnai Jiezno nuovadoje dažnai keitėsi. Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Jiezno policijos nuovados viršininko pareigos patvirtintos Vladui Bajerčiui⁷⁵. Tiksliai nėra žinoma, kada V. Bajerčius pradėjo eiti šias pareigas.

Pirmosiomis karo dienomis Jiezne J. Randis sušaukė susirinkimą, kuriame dalyvavo nepriklausomos Lietuvos laikų Šaulių sąjungos nariai, kiti nepriklausomybę atkurti norintys asmenys. Susirinkime buvo sudarytas partizanų (sukilėlių) TDA būrys, jo vadu tapo buvęs nepriklausomos Lietuvos karininkas lttn. Jonas Valatka. Jiezno partizanai pirmosiomis nacių okupacijos dienomis

pradėjo suiminėti sovietinius aktyvistus ir nespėjusius pasitraukti raudonarmiečius⁷⁶.

Okupacijos pradžioje Jiezno žydai privalėjo dirbti viešuosius darbus. 1941 m. rugpjūčio mėn. policijos nuovados viršininko V. Bajerčiaus įsakymu seniūnas A. Norkūnas su policininkais ir baltaraiščiais vaikščiojo po žydų namus, liepdami vyrams ir moterims susirinkti Jiezno aikštėje. Paskui žydai buvo varomi į darbus⁷⁷.

Jiezno valsčiaus lietuvių policininkai ir baltaraiščiai nuo pirmųjų okupacijos dienų persekiojo vietos gyventojus – tiek lietuvių, tiek žydų tautybės komunistus, komjaunuolius, sovietinius aktyvistus, kurie sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1941 m.) bendradarbiavo su okupaciniu sovietų režimu. Jie buvo suimami, uždaromi į areštines, tardomi, baudžiami. Vieną 1941 m. liepos pirmosios pusės dieną Jiezno partizanai Jeronimas Budrevičius, Petras Marcinkevičius, Bronius Katinas, Jonas Klibauskas, Bajoras ir vokiečių kariai išvarė sovietinius aktyvistus, komunistus – žydus Abraomą Dragitą, Mozę Bloką, Iciką Kušelevičių, Maišickę ir lietuvių Adelę Skirnevičienę, Stasį Karalevičių – iš valsčiaus savivaldybės pastato per miestą prie plento, kur suimtieji buvo susodinti į dengtą sunkvežimį. Pasmerktieji (4 žydai ir 2 lietuviai) buvo nuvežti į Musninkų kaimo pamiškę. Čia baltaraiščiai ir vokiečiai juos sušaudė. Vėliau iš Jiezno atvesti duobkasiai užkasė lavonus. Nužudytųjų palaikai 1956 m. buvo perkelti į Jiezno kapines⁷⁸.

1941 m. liepos mėn. buvo sudaryta komisija, į kurią ėjo viršaitis J. Randis, policijos viršininkas V. Bajerčius, pagalbinės policijos vadas J. Valatka, mokytojas Adomas Bereiša, kunigas Jonas Galaunė, pagalbinis policininkas Jonas Palionis ir kt. Jie sprendė, ką daryti su suimtais komunistais, sovietiniais aktyvistais ir žydais, laikomais areštinėje ir saugomais pagalbinių policininkų. Komisijos posėdis įvyko 1941 m. liepos 15 d. J. Valatka

buvo sudaręs apie 40 suimtųjų sąrašą. Du komunistus jis pasiūlė sušaudyti. Kunigas J. Galaunė tam pasipriešino. Galiausiai buvo nutarta 4 asmenis paleisti, o kitus, tarp kurių būta ir žydų, konvojuoti į Alytaus kalėjimą. Kiek vėliau apie 15 žmonių iš Alytaus sugrįžo, žydai nebuvo paleisti⁷⁹.

1941 m. rugpjūčio mėn. viršaitis J. Randis ir policijos nuovados viršininkas V. Bajerčius, vykdydami aukštesniųjų valdžios įstaigų nurodymus, organizavo žydų surašymą. Valsčiaus sekretorius Juozas Valatka, seniūnas A. Norkūnas ir kiti, vykdydami J. Randžio ir V. Bajerčiaus nurodymus, apėjo apie 40 žydų namų ir surašė jų šeimas. Anot A. Norkūno, surašyta apie 400 žmonių. Taip pat surašytas žydų kilnojamas ir nekilnojamas turtas⁸⁰.

Policijos departamento direktorius Vytautas Reivytis 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraščiu Nr. 3 sl. Kauno apskrities policijos vadui įsakė sulaikyti visus žydų tautybės vyrus nuo 15 metų amžiaus ir tas moteris, kurios bolševikų okupacijos laikotarpiu užsiėmė ir dabar užsiima bolševikine veikla. Sulaikyti asmenys turėjo būti surinkti prie magistralinių kelių ir apie tai specialiomis skubiomis priemonėmis turėjo būti pranešta Policijos departamentui⁸¹. Šį aplinkrašį vykdyti privalėjo ir Alytaus apskrities policijos nuovadų pareigūnai. Jiezno policijos nuovados viršininkas V. Bajerčius 1941 m. rugpjūčio 16 d. raportu informavo Policijos departamento direktorių V. Reivytį, kad 89 Jiezne sulaikyti žydų tautybės asmenys (iš jų 26 moterys žydės) rugpjūčio 16 d. buvo išsiųsti į Prienus⁸². Žydus V. Bajerčiaus įsakymu suėmė policijos pareigūnai ir baltaraiščiai. Žydų vyrus ir moteris jie suvarė į Jiezno aikštę, o iš ten konvojavo į Prienus ir perdavė vietos kalėjimui⁸³. Sprendžiant iš minėtų duomenų, į Prienus buvo konvojuoti 63 žydai ir 26 žydės.

Vokiečių saugumo policijos ir SD 3/A operatyvinis būrys 1941 m. rugpjūčio 27 d.

Prienuose surengė masines žydų žudynes. Buvo sušaudyti 1078 žydų vyrai, moterys ir vaikai. Kartu su vietos žydais sušaudyti ir 89 iš Jiezno atvaryti žydai⁸⁴.

Alytaus apskrities policijos vadas S. Krosniūnas 1941 m. rugpjūčio 30 d. informavo Policijos departamento direktorių V. Reivytį, kad, ėmus vykdyti jo aplinkrašį Nr. 3 sl., Jiezno nuovadijoje esantys žydai pradėjo slapstytis. Dalis jų vėliau sugrįžo į miestelį. Kadangi nuovados viršininkui nepavyko susisiekti su Prienų rajono saugumo policija ir kadangi tuo metu rajonų suskirstymas iš viso nebuvo galutinai paaiškėjęs, o aplinkraštis turėjo būti įvykdytas per dvi dienas, tolesni areštai buvo vykdomi su Alytaus rajono saugumo viršininko žinia. Iki rugpjūčio 31 d. į Alytų buvo atgabenti 38 žydai. Dalis žydų iki tol į miestelį dar nebuvo grįžę ir, gautomis žiniomis, slapstėsi miškuose. Nuovados viršininkui buvo duotas įsakymas, panaudojant pagalbinę policiją, juos sugaudyti ir iš miškų pristatyti į Alytų⁸⁵. 3/A operatyvinis būrys 1941 m. rugsėjo 9 d. surengė Alytuje masines žydų žudynes. Buvo nužudyti 1279 žydai: 287 vyrai, 640 moterų, 352 vaikai⁸⁶. Greičiausiai tada buvo sušaudyti ir S. Krosniūno raporte minimi 38 žydai, iš Jiezno išvežti į Alytų.

3/A operatyvinis būrys 1941 m. rugpjūčio 28 d.–rugsėjo 2 d. Jiezne sušaudė 144 žydus: 26 vyrus, 72 moteris, 23 vaikus⁸⁷. Žudynės vyko Strazdiškių kaime netoli Jiezno, apie 65 m nuo ežero, kairiajame Mekšrupio krante⁸⁸.

Egzekucijos išvakarėse apie 6 val. vakaro viršaitis J. Randis išsikvietė seniūną A. Norkūną ir liepė jam surasti darbininkų, kurie turės prie Mekšrupio upelio ties ežeru iškasti duobes. A. Norkūnas, vykdydamas viršaičio nurodymą, ėjo per Jiezno gyventojų namus, liepdamas šiems pasiimti kastuvus ir eiti kasti duobių. Duobių kasti buvo nusiųsti 5–8 žmonės. Kitą dieną J. Randis pasiuntė

A. Norkūną patikrinti, kaip kasamos duobės. Atvykęs į vietą, seniūnas rado duobes kasančius vietas gyventojus, kuriuos prižiūrėjo pagalbinės policijos narys Stasys Braga. Darbininkai kasė maždaug 50 metrų ilgio ir 5 metrų pločio duobę. Duobkasiams už darbą buvę sumokėta⁸⁹. Maždaug tuo pat metu, kai buvo pradėtos kasti duobės, Jiezno policijos nuovados policininkai ir baltaraiščiai pradėjo suiminėti žydus – vyrus, moteris ir vaikus. Tai darė maždaug 20 asmenų. Žydų vyrai buvo nuvesti į valsčiaus valdybos kiemą ir įkalinti pastato rūsyje, o suimtos žydės moterys ir vaikai uždaryti sinagogoje⁹⁰. Buvo suimta apie 250 žydų vyrų, moterų ir vaikų⁹¹. Kitą dieną į Jiezną atvyko 3 vokiečių ir 2 lietuvių karininkai bei apie 20 karių Lietuvos kariuomenės uniformomis. Vos atvykę, karininkai nuėjo pas policijos nuovados viršininką V. Bajerčių⁹². Netrukus prasidėjo žydų žudynės. 2 karininkai (vokietis ir lietuvis), atvykę lietuvių kariai, V. Bajerčius su policininkais ir Jonas Valatka su pagalbiniais policininkais nuėjo prie valsčiaus valdybos rūsiu, kur buvo uždaryti žydų vyrai. Jie buvo išvedami ir nurengiami iki apatinių drabužių, nuaunami batai, atimami vertingi daiktai. Lietuvių karininkas vaikščiojo su rimbu ir mušė žydus, kurie lėtai nusirenginėjo. Paskui, kai žydų vyrai – apie 50 asmenų – buvo nurengti, minėti du karininkai ir lietuvių kariai konvojavo juos į žudynių vietą prie ežero⁹³. Trys karininkai (2 vokiečių ir 1 lietuvių) su dalimi lietuvių karių ir vietiniais policininkais iš sinagogos išvestas moteris su vaikais, nurengę juos iki apatinių, rikiavo į koloną. Kiti saugojo į koloną surikiuotus žydus⁹⁴. Viršaitis J. Randis įsakė seniūnui A. Norkūnui ir policininkui V. Sakavickui atvežti negalinčius paeiti žydus. Jie žydą Zalcmaną su žmona ir dar vieną vyrą atvežė į sinagogą⁹⁵. Žydų moteris ir vaikus į žudynių vietą konvojavo J. Palionis, vietiniai baltaraiščiai ir policininkai. Kai kolona buvo

atvesta į žudynių vietą, žydų vyrai jau buvo sušaudyti, jų lavonai, neapiberti žemėmis, gulėjo duobėje. Ten žudynėms vadovavo ir komandas davė atvykęs lietuvių karininkas⁹⁶. Dalis Jiezno pagalbinių policininkų V. Bajerčiaus ir J. Valatkos įsakymu saugojo suimtuosius ir žudynių vietą, kad kas nors iš pasmerktųjų nepabėgtų. Taip pat jie privalėjo neprileisti prie egzekucijos vietos gyventojų⁹⁷. Žydų moterys ir vaikai – apie 200 žmonių – buvo atvesti prie duobės. Lietuvių karininkas paklausė, kas nori eiti šaudyti savanoriais. Pasisiūlė keli pagalbiniai policininkai⁹⁸. Paskui lietuvių karininkas davė komandą „Ugnis!“ Žydus iš maždaug 10 metrų atstumo šaudė Jiezno policininkai ir baltaraiščiai. Pasmerktuosius sušaudžius, lietuvių kariai sėdo į mašiną ir išvyko į Jiezną. Policininkai ir baltaraiščiai grįžo pėsti. Šaudymo vietoje buvo palikti keli pagalbiniai policininkai prižiūrėti duobes užkasančių darbininkų⁹⁹.

Alytaus apskrities viršininkas S. Maliauskas 1941 m. rugsėjo 6 d. sušaukė susirinkimą, kuriame savivaldybių viršaičius instruktavo, ką daryti su žydų turtu. Jis nurodė, kad žydų nekilnojamasis turtas turi būti surašytas ir perduotas saugoti į sandėlius. Žydų turtas, buvęs kam nors perleistas ar kieno nors pasisavintas, vis vien turėjo būti paimtas į sandėlį. Neteisėtai turtą pasisavinusiems asmenims turėjo būti keliamos bylos. Turtas sandėliuose turėjo būti saugomas iki atskiro viršininko nurodymo. Taip pat viršaičiams buvo liepta perimti savo žinion žydų gyvenamuosius namus, įmones, dirbtuves. Nurodyta, kad gyvenamuosius namus galima išnuomoti įstaigoms, tarnautojams, juose galima apgyvendinti neturinčius buto padėgėlius ir darbininkus. Nuomos kaina turėjo būti nustatyta pagal vietos sąlygas ir nuomininkų galimybes, namai turėjo būti išnuomojami raštiniu susitarimu¹⁰⁰. Atrodo, šio susirinkimo dalyvis buvo ir Jiezno valsčiaus viršaitis J. Randis. Po karo jis tvirtino,

kad, praėjus maždaug savaitei po žydų sušaudymo, apskrities viršininkas S. Maliauskas jį išsikvietė pas save ir instruktavo, ką daryti su likusiu žydų turtu¹⁰¹.

Netrukus po 1941 m. rugsėjo 6 d. susirinkimo, vadovaujant J. Randžiui ir V. Bajerčiui, buvo surašytas žydų turtas. Paskui J. Randis įsakė seniūnams skirti arklius ir vežimus žydų turtui suvežti. Seniūnas A. Norkūnas, kiti asmenys rinko iš žydų namų daiktus, vertybes, namų apyvokos reikmenis ir krovelę vežimus. A. Norkūnas turėjo prižiūrėti, kad šių daiktų kas nors nepasisavintų. Suvežant turtą talkino ir policininkai bei pagalbinės policijos nariai. Suvežti vertingi daiktai, namų apyvokos reikmenys buvo sukrauti keturiuose patalpose. Turtą, žydų namus saugojo J. Palionis ir kiti pagalbiniai policininkai¹⁰². Netrukus žydų turtas pradėtas išparduoti. Buvo išigyjami atskiri žydų daiktai. Viršaitis J. Randis išgijo lovą, veidrodį ir 6 kėdes, taip pat arklių, karvę, 5 centnerius bulvių, priklausiusių jėzniškiui žydai Josifui Gordunui¹⁰³. Seniūnas A. Norkūnas išgijo karvę, lovą, bufetą, 2 minkštas sofas, spintą. Už šiuos daiktus jis sumokėjo 1700 litų, sieninį laikrodį išgijo nemokamai¹⁰⁴.

Informacijos apie žydus gelbėjusius Jiezno valsčiaus gyventojus išlikę mažai. Algis Petkevičius (g. 1925 m.) iš Žideikonių kaimo padėjo sėkmingai išsislapstyti žydai Majerui, kuris po karo gyveno Vilniuje. A. Petkevičius kartu su Majeru eidavo į buvusį prie jo namų mišką, kur susitikdavo su sovietiniais partizanais¹⁰⁵. Žydą Majerą vargu ar galima kaltinti bendravus su sovietiniais partizanais. Žinant to meto tikrovę, ryšys su sovietiniais partizanais šiam žmogui buvo, ko gero, vienintelis būdas išlikti gyvam.

MARCINKONYS

Nacių ir sovietų karo išvakarėse Marcinkonyse gyveno 370 žydų. Dauguma jų vertėsi

prekyba ir amatais. Šlomas Kaplanas turėjo lentpjūvę ir malūną, grybų perdirbimo fabrikėliai priklausė Leizeriui Rušanskiui, Jaskulkai ir Abraomui Kobrovskiui. Vietos žydų bendruomenė turėjo hebrajišką pradžios (Tarbuto) mokyklą, knygų jidiš ir hebrajų kalbomis bibliotekas ir maldos namus¹⁰⁶. Iki Antrojo pasaulinio karo lietuvių ir žydų santykiai buvo geri. Vietiniai gyventojai prisimena žydus kaip labai teisingus žmones. Jie parduodavo lietuviams skolon maisto ir kitų prekių. Skolą buvo galima gražinti po pusės metų ar net dar vėliau, t. y. kai skolininkas gaudavo pinigų.

Vyresni marcinkoniškiai su pagarba prisiminė miestelio gydytoją Šmuelį Leitmaną, kuris vietinius vargšus dažnai gydydavo veltui. Nacių okupacijos metu Š. Leitmanas su šeima buvo uždarytas į getą. Daug Marcinkonių gyventojų prašė palikti jo šeimą laisvėje, bet niekas į tai nekreipė dėmesio. Vėliau Š. Leitmanui su šeima kažkas iš vietos gyventojų padėjo iš geto pabėgti ir pasislėpti, bet atsirado išdavikas, kuris okupacinei valdžiai išdavė Leitmanų slapstymosi vietą. Gydytojo šeima buvo suimta ir sušaudyta¹⁰⁷.

Vokiečių kariuomenė Marcinkonis užėmė be pasipriešinimo 1941 m. birželio 24 d. Pirmosiomis karo ir okupacijos dienomis Marcinkonių apylinkėse ėmė veikti lietuvių sukilėliai (partizanai, vėliau reorganizuoti į pagalbinės policijos būrį). Pagalbiniai policininkai surinkdavo žydus prie savivaldybės ir varydavo juos dirbti įvairių nešvarių fizinių darbų: valyti miestelio gatvių ir tualetų, kirsti medžių, pjauti malkų ir t. t. Dažnai jie mušdavo žydus ir visai iš jų tyčiodavosi. Netrukus baltaraiščiai pradėjo suiminėti prosovietinę veiklą įtariamus žydus. Jie suėmė brolius Berlą ir Mošę Sosnovičius ir Dovydą Podbereskį. Suimtieji buvo smarkiai sumušti. B. Sosnovičius po kurio laiko buvo išleistas į laisvę, o M. Sosnovičius ir D. Podbereskis – nuvaryti už geležinkelio

stoties Druskininkų kryptimi ir ten netoli upelio nušauti. Tai pirmosios Marcinkonių žydų aukos¹⁰⁸.

Nacių okupacijos pradžioje dėl Marcinkonių valsčiaus priklausomybės ir valdžios varžėsi lietuviai, lenkai ir baltarusiai. 1941 m. liepos 8 d. Marcinkonyse buvo įsteigtas Lietuvių gynimo komitetas. Šio komiteto liepos 8 d. posėdžio protokole rašoma: „Mes, Marcinkonių valsčiaus gyventojai lietuviai aktyvistai, sužinoję, kad Marcinkonyse gyveną atsibastę iš įvairių kraštų okupacijos laikais įvairūs atėjūnai lenkai bei rusai, kuriems yra svetima Lietuvos ateitis ir jos interesai, sauvališkai pasiskelbė vietos valdžia pradėjo plėsti krautuves ir terorizuoti nekaltus lietuvių tautiečius, atvykę ir sutarę su vietine karine vokiečių valdžia ir išdėstę jiems tikrąjį mūsų Naujosios Tėvynės siekį, su vokiečių pagalba likvidavome visas atėjūnų gaujas ir nutarėme įsteigti Marcinkonių Lietuvių Gynimo Komitetą ir pareigomis pasiskirstyti sekančiai:

1) Pirmininkas Gaidys Jonas iš Margionių km., Marcinkonių valsčiaus,

2) Sekretorium Antanas Jezukevičius iš Marcinkonių km. ir

3) Komiteto narys Jonas Mazgelis iš Šklėrių kaimo, Marcinkonių valsčiaus.“¹⁰⁹

Nacių okupacijos pradžioje Marcinkonių valsčius priklausė Alytaus apskrčiai, o 1941 m. rugsėjo pabaigoje perduotas Baltogės apygardos (ji buvo prijungta prie Rytų Prūsijos provincijos) Gardino apskrčiai. Pirmosiomis vokiečių okupacijos savaitėmis buvo atkurtos lietuviškos valdžios įstaigos – valsčiaus savivaldybė ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Jonas Margelis. Valsčiaus policijos nuovados laikinuoju viršininku liepos 9 d. paskirtas Jonas Zakis. 1941 m. liepos 16 d. žiniomis, valsčiaus policijos nuovadoje tarnavo 9 policininkai, nuovados viršininkui buvo pavaldi 6 asmenų pagalbinių policininkų (partizanų) grupė. Skirtingai nei kai kurie

kiti Alytaus apskrities miestai ir miesteliai, Marcinkonys nuo karo veiksmų nukentėjo nedaug¹¹⁰.

1941 m. liepos 26 d. duomenimis, miestelyje gyveno 324 žydai (iš jų 50 vaikų iki 6 metų) ir 651 kitų tautybių gyventojas¹¹¹. Valsčiaus valdžia 1941 m. liepos 14 d. išleido kelis žydus diskriminuojančius potvarkius. Iš žydų buvo atimti gyvuliai ir dviračiai, jiems uždrausta bendrauti su nežydais, iš-eiti nakties metu iš namų, liepta prisisiūti geltonas Dovydo žvaigždes. Už šio potvarkio pažeidimus žydai buvo suimami ir uždaromi į areštinę¹¹². 1941 m. rugsėjo 13 d. vietos valdžia įsakė žydams atiduoti visus pinigus, aukso ir sidabro dirbinius ir kitas vertybes. Miestelio žydams pavyko per trumpą laiką surinkti reikalaujamą pinigų ir brangenybių kiekį bei perduoti juos vietos policijos vadui¹¹³. Marcinkonių valsčių perdavus Gardino apskrčiai, lietuviška administracija (valsčiaus savivaldybė ir policija) vokiečių komendanto įsakymu buvo panaikinta. Vokiečių valdžios įsakymu Marcinkonyse buvo įsteigta Žydų taryba (*Judenrat*). Jos pirmininku išrinktas Acharonas Kobrovskis, vicepirmininku – dr. Šmuelis Leitmanas, nariais – Ješua Berezovskis ir Ruvenas Svirkis. Žydų taryba turėjo palaikyti ryšius tarp vokiečių valdžios ir žydų bendruomenės. Pagrindinė jos funkcija – organizuoti okupacinės valdžios įsakymų ir nurodymų žydams vykdymą. Taip pat buvo suburta 6–7 asmenų žydų policininkų grupė, kuriai vadovavo Berkė Aizenštatas¹¹⁴. Nacių valdžios įsakymu Marcinkonių getas buvo įsteigtas 1942 m. pavasarį (po žydų šventės Paschos). Jis įkurtas netoli Marcinkonių geležinkelio stoties, apie kilometras nuo miestelio, užėmė apie 1,5 ha plotą. Iš pradžių buvo galima laisvai įeiti į getą ir išeiti iš jo. Žydai netgi toliau galėjo prekiauti su pažįstamais aplinkinių kaimų valstiečiais. Dauguma geto kalinių dirbo geležinkelio stotyje ir grybų perdirbimo

fabrikėlyje. 1942 m. vasaros viduryje Marcinconių žydus pasiekė žinios apie masines jų tautiečių žudynes kitose Baltarusijos srityse. Į Marcinkonių getą atvykdavo išsigelbėjusių žydų iš kitų Baltarusijos vietovių. Nacių valdžia įsakė Žydų tarybai neįleisti tokių atvykėlių iš kitur¹¹⁵. Gete buvo uždaryti ne tik Marcinkonių, bet ir Rudnios, Kabelių bei galbūt dalis Varėnos žydų. Iš viso čia buvo keli šimtai žydų.

Marcinkonių getas buvo panaikintas 1942 m. lapkričio 2 d. Jo kaliniai turėjo būti susodinti į traukinius ir išvežti nežinoma kryptimi, veikiausiai į koncentracijos stovyklą Vokietijoje. Akciją turėjo vykdyti vokiečių žandarai kartu su vokiečių muitininkais, girininkais ir kitais Reicho vokiečiais (iš viso 29 asmenys). Vadovu buvo paskirtas Pariečės žandarmerijos skyriaus vyresnysis vachmistras (*Hauptwachtmeister d. Gendarmerie*) Wietzke.

Vokiečiai getą apsupo apie 5 val. ryto. Prieš tai jiems buvo duotas nurodymas šaudyti bandysiančius pabėgti arba pasislėpti žydus. Atvykę vokiečių žandarai pakvietė Žydų tarybos atstovus ir pranešė apie būsimą geto evakuaciją. Visiems geto gyventojams buvo įsakyta 8 val. su būtiniausiais daiktais susirinkti geto aikštėje. Nustatytą valandą aikštėje buvo tik apie 80 žydų. Žandarai pareikalavo, kad susirinktų visi žydai, ir vaikščiojo po geto namus ieškodami pasilikusių žmonių. Geto aikštėje susirinko apie 150 žydų. Jiems buvo įsakyta rikiuotis į eiles po šešis. Staiga žydai puolė bėgti: vieni pro sugadintą geto tvorą į mišką, kiti – į geto namus. Vokiečiai ėmė šaudyti į bėgančius žmones iš automatinųjų ginklų ir pistoletų. Buvo nušauta apie 90 įvairaus amžiaus žydų vyrų, moterų ir vaikų. Paskui vokiečiai vaikščiojo po namus ieškodami pasislėpusių žmonių. Surasti buvo šaudomi vietoje. Apieškoję geto namus, žandarai surado penkis slaptus bunkerius. Žydai atsisakė iš jų išeiti, tada žandarai bunkerius

susprogdino granatomis. Viename jų slėpėsi Žydų tarybos pirmininkas A. Kobrovskis su broliu Bencionu Kobrovskiu, Joseliu Gilinskiu ir Berlu Aizenštau. Jie taip pat buvo nužudyti. Likviduojant getą nužudyti 132 žydai, bet apie 200 žydų (daugumai jaunų vyrų) pavyko pabėgti į netoliese esantį mišką. Lavonai buvo užkasti miške. Tuo rūpinosi seniūnas Adomas (?) Pugačiauskas. Tą pačią lapkričio 2-ąją buvo likviduotas Gardino getas (jame kalėjo dalis Marcinkonių ir kai kurių kitų Lietuvos vietovių žydai) ir dar keli mažesni Gardino apskrities getai¹¹⁶.

Sunaikinus getą daug žydų vaikų slėpėsi pas vieną Marcinkonių gyventoją, tačiau policininkai juos surado ir sušaudė¹¹⁷. Per 20 iš geto pabėgusių žydų slapstėsi netoli Musteikos kaimo. Jiems daug padėjo vietos gyventojas Jonas Balevičius: atnešdavo maisto, pardavė tris šautuvus ir keliasdešimt šovinių. Prie šios grupės prisidėjo ir iš Gardino geto atbėgę broliai Mošė, Leiba ir Jakobas Kobrovskiai bei dar keletas žydų¹¹⁸.

Išsigelbėję Marcinkonių geto žydai prisidėjo prie miškuose veikiančių sovietų partizanų. Tuo metu Marcinkonių apylinkėse labai padaugėjo raudonųjų partizanų antpuolių. Dalis miškuose besislapstančių žydų vietos gyventojų buvo išduoti okupacijai valdžiai. Minėti netoli Musteikos kaimo besislapstę žydai (apie 21 žmogus, iš jų 7 moterys) miške buvo išsikasę bunkerius ir juose gyveno. Musteikos kaimo gyventojas Domas Tamulevičius žydų slaptavietę parodė vokiečiams. Jie atvykę žydus išvarė iš bunkerių ir sušaudė. Tačiau buvo ir kitokių kaimo žmonių (Janina Averkienė ir kt.), kurie nešdavo žydams maisto ar kitaip jiems padėjo.

1944 m. birželio pabaigoje, prieš pat Jonines, Musteikos kaimo seniūnas Jokūbas Gaidys arkliu išvažiavo į Marcinkonis, tačiau namo negrįžo – kulkų suvarpytą jo kūną žmonės rado miške. Joninių rytą (birželio 24 d.) į Musteikos kaimą įsiveržė sovietiniai

partizanų būrys, tarp atvykėlių būta ir žydų. Pirmiausia raudonieji partizanai užėjo į Prano Tamulevičiaus sodybą ir, radę jį namie, nušovė. Paskui suėmė Miką Gaidį (50 m.), Miką Ilkevičių (35 m.) ir Petrą Gaidį (26 m.), nusivarė į kaimo pakraštį ir ten sušaudė. Netrukus užpuolikai surinko visus kaimo vyrus ir taip pat kaimo pakraštyje sušaudė. Tarp nužudytųjų buvo mokytojas Karolis Ilkevičius (26 m.), Petras Svirskas (43 m.), Martynas Averka (70 m.), Vytautas Gaidys (19 m.), Simas Tamulevičius (75 m.), Jonas Grigas (26 m.), Jonas Tamulevičius (75 m.) su sūnumis Domu (28 m.) ir Petru (24 m.). Po kurio laiko miške buvo rastas dar vienas nužudytas kaimo gyventojas – Martyno Averkos sūnus Kostas (38 m.). Užpuolikai apiplėšė kaimo sodybas, pagrobtą turtą susikrovė į vežimus, padegė namus ir dingo miške. 14 nužudytų Musteikos kaimo gyventojų atgulė Kabelių bažnytkaimio kapinėse¹¹⁹.

MERKINĖ

Merkinės miestelyje gyveno viena gausiausių Alytaus apskrities žydų bendruomenių. Pirmieji žydai Merkinėje įsikūrė dar XVI a. pradžioje. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, čia gyveno 1900 žydų (73 proc. miestelio gyventojų). Kaip ir kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose, žydai čia daugiausia vertėsi amatais ir prekyba. 1930 m. miestelyje apsilankęs P. Biržys-Akiras trumpai aprašė ir vietinių žydų gyvenimą. Jis rėmėsi penkiasdešimtmečio gyventojų Joselio Cirelšteino pasakojimu. Tuo metu Merkinėje gyveno 1700 žydų. Miesto rabinas Dovydas Stupelis Merkinėje gyveno jau 30 metų. Rabinas atlikdavo ir teisėjo vaidmenį žydų tarpusavio ginčuose. Jo balsas buvo sprendžiamasis ir neapskundžiamas. Kai 1935 m. Merkinę aplankė Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, pirmasis

jį su duona ir druska pasveikino miestelio rabinas. Merkinės aikštėje, kurios viduryje stovėjo cerkvė, gyveno vien tik žydai, Vilniaus ir Nemunaičio gatvėse, išskyrus kelis lietuvių namus, – taip pat. Lietuviai daugiausia gyveno Bakšio ir Maksimonių gatvėse. Merkinėje buvo 3 sinagogos ir 7 chederiai (pradinės žydų mokyklos). Vietos žydų bendruomenė tarpukario laikotarpiu turėjo savo banką (jo nariais 1929 m. buvo 325 žydai), 1900 m. įsteigtą knygyną, gaisrininkų komandą, „Makabi“ sporto organizaciją, orkestrą ir šokių kolektyvą. Kai Merkinėje lankėsi P. Biržys-Akiras, čia buvo net 145 krautuvės (beveik visos priklausė žydams), 5 aludės, traktierius, viešbutis, plytinė, įvairių dirbtuvių. Saldainių fabrikas „Džūkija“ priklausė Chobackui¹²⁰.

Merkinėje žydai sudarė gyventojų daugumą. Prieš nacių ir sovietų karą čia gyveno apie 300 žydų šeimų (ne mažiau kaip 1000 žmonių). Kai kuriuos turtingesnius ir išsilavinusius Merkinės žydus sovietai prieš pat karą ištremė į Sibirą (pvz., Merkinės progimnazijos mokytoją Abelį Kabačniką ir jo brolių Eliją su šeima, prekybininko Leono Gelerio 6 asmenų, Makso Odineco 3 asmenų, taip pat Kubickio šeimas). Iš viso į Sibirą iš Merkinės buvo išvežta 8–10 šeimų¹²¹.

Vokiečių kariuomenė Merkinę užėmė 1941 m. birželio 23 d. Miestelis smarkiai nukentėjo nuo karo veiksmų. Sudegė dauguma jo namų. Kilus gaisrui buvo išplėstos parduotuvės. Plėšė ir vokiečių kareiviai, ir vietiniai gyventojai. Nuo karo veiksmų žuvo 8–10 žmonių. Pirmosiomis nacių okupacijos dienomis Merkinėje buvo įsteigta vokiečių karo komendantūra, susikūrė laikinasis komitetas (pirmininkas – mokytojas Kazys Valiukas), partizanų būrys (vėliau reorganizuotas į pagalbinės policijos būrį), kuriame buvo 75 žmonės (vadas – tas pats K. Valiukas) ir policijos nuovada. Joje tarnavo 5 policininkai. Valsčiaus viršaičiu tapo Adomas Gavelis,

1941 m. liepos 14 d. jį pakeitė mokytojas K. Valiukas, o A. Gavelis tapo pastarojo padėjėju. Laikinuoju valsčiaus policijos nuovados viršininku 1941 m. birželio 23 d. buvo paskirtas Juozas Kvaraciejus (1941 m. liepos 9 d. nuovados viršininku tapo Bonifacas Naujokas, o J. Kvaraciejus 1941 m. liepos 31 d. buvo paskirtas I Varėnos nuovados viršininku).

Pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis imta persekioti pasilikusius įvairių tautybių komunistus, komjaunuolius ir sovietinius aktyvistus. Pirmąją žydų auka Merkinėje tapo Giršas Gužanskis. Jį miesto centre, Kauno gatvėje, esą kastuvais užmušę vietiniai gyventojai. Birželio 24 d. baltaraiščiai suėmė grupę žydų ir nuvarė juos į kapines kasti duobės. Tarp suimtųjų buvo Robertas Arolianskis, Šlomas Goldmanas, Dovydas Vildkinas, Šmuelis Dovas Pugackis, Icchakas Kopelmanas, Dovas Kravicas ir Menachemas Krikštanskis. Iškasę duobę žydų vyrai čia buvo sušaudyti ir užkasti¹²². Karo pradžioje Merkinės rabinas D. Stupelis pasislėpė. Vokiečių komendantas įsakė 84 metų rabiną surasti ir atvesti. Buvo suimta 50 žymesnių Merkinės žydų ir pagrasinta neradus rabino nužudyti ne tik įkaitus, bet ir visus miestelio žydus. Rabinas D. Stupelis apsirengė šventiniais drabužiais ir prisistatė vokiečių komendantui. Budeliai visaip išsityčiojo iš rabino, o paskui sadistiškai nužudė. Sukapoto rabino kūno likučiai buvo užkasti Merkinės žydų kapinėse¹²³.

1941 m. liepos 6 d. l. e. Merkinės policijos nuovados viršininko pareigas J. Kvaraciejaus pasirašytame Merkinės areštinėje laikomų už komunistinę veiklą suimtų asmenų sąrašė – 18 žmonių pavardės. Tarp suimtųjų buvo 3 žydai, 1 rusas ir 14 lietuvių¹²⁴. Tos pačios dienos J. Kvaraciejaus pasirašytame „priešvalstybinių asmenų sąrašė“ – 98 Merkinės valsčiaus gyventojų pavardės. Absoliuti dauguma jame nurodytų žmonių – lietuviai,

bet įtraukta ir 15 žydų¹²⁵. Kai kuriuos suimtuosius netrukus sušaudė vietos policininkai ir baltaraiščiai. 1941 m. liepos pradžioje buvo sušaudytas komunistas ir buvęs Merkinės milicijos viršininkas Antanas Gapcevičius¹²⁶. 1941 m. liepos viduryje Merkinės areštinėje buvo įkalinta 14 žmonių. Dar 14 asmenų privalėjo registruotis vietos komendantūroje. 24 vietinius komunistus iki to laiko sušaudė pravažiuojantys vokiečių kariuomenės daliniai¹²⁷.

1941 m. vasaros antroje pusėje žydus imta persekioti dar smarkiau. Jiems buvo įsakyta ant nugaros ir krūtinės prisisiūti geltonas žvaigždes su raide „J“, liepta vaikščioti ne šaligatviu, o gatvės viduriu. Žydai buvo varomi į viešuosius darbus: taisyti ir tiesti kelių, kasti griovių ir pan. 1941 m. rugpjūčio 22 d. duomenimis, Merkinėje gyveno 1276 žydai (iš jų 110 vaikų iki 6 metų) ir 706 kitų tautybių žmonės¹²⁸. 1941 m. rugpjūčio mėn. policijos viršininko B. Naujoko įsakymu Merkinės policininkai ir baltaraiščiai visus miestelio žydus suvarė į sinagogas ir mokyklą. Geto kaliniams labai trūko maisto. Kai kurie lietuviai nešdavo sinagogose uždarytiems žydams maisto produktų. Dalis sargybinių to „nematydavo“ ir leisdavo perduoti maistą. Gete buvo sudarytas žydų komitetas, kurio nariais tapo mokytojas Abraomas Sidranskis, Bezalelis Vainšteinas ir kiti. Komitetas stengėsi užmegzti ryšius su vietine valdžia ir pagerinti gete uždarytų žydų gyvenimo sąlygas. Žydams buvo sakoma, kad jie bus vežami dirbti. Iš geto pirmiausia buvo atrinkti ir išvežti vyrai iki 40 metų, kitą dieną po to kažkur išvežtos jaunesnės moterys ir merginos. Kai kurių liudytojų parodymais, Merkinėje prieš žydus sušaudant dvi didelės jų grupės (viena 100–300, kita – apie 400 žmonių) vietinių baltaraiščių buvo išvartytos į Alytaus kalėjimą¹²⁹. Į Merkinės getą buvo atvežta žydų iš Leipalingio, Seirijų ir Liškiaivos. Kelias žydų šeimas (apie 20 žmonių)

Merkinės baltaraiščiai atvežė vežimais iš Liškiavos ir uždarė gaisrinės patalpose. Kitą dieną visi gaisrinėje buvę žydai (apie 150 žmonių) išvežti į Alytų ir uždaryti barakuose. Vėliau į Alytų atvaryti Merkinės žydai ten buvo sušaudyti¹³⁰.

Apie 1941 m. rugpjūčio pabaigą į Merkinę atvažiavęs Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius liepė policijos viršininkui B. Naujokui sudaryti Merkinės valsčiaus žydų sąrašą. Šį darbą B. Naujokas pavedė atlikti savo pavaduotojui. Policininkų sudaryto Merkinės žydų sąrašo vieną egzempliorių B. Naujokas pasirašęs perdavė P. Zenkevičiui, o kopiją pasiliko sau¹³¹.

Kasti griovio aukoms policininkai suvarė Liškiavos parapijos Vilkiautinio, Papiškių ir Navikų kaimų jaunuolius. Buvo kasama visą naktį. Paryčiais atvažiavo automobilis su dviem vokiečiais. Vienas jų paklausė, kas norės šaudyti žydus, bet tokių neatsirado. Tada smarkiai supykęs vokietis liepė visiems nešdintis namo ir niekam nepasakoti, ką veikė naktį¹³².

Merkinės žydai buvo sušaudyti 1941 m. rugsėjo 10 d. Išvakarėse iš Alytaus atvažiavo dvi mašinos kareivių, aprengtų lietuviškomis ir vokiškomis uniformomis. Su jais kartu atvyko Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius. Kitos dienos rytą (rugsėjo 10 d.) atvykėliai ir vietiniai baltaraiščiai išvarė žydus į netoli žydų kapinių esantį Kukumbalio pušynėlį. Prieš tai atvykėliai padarė kratą, atėmė iš žydų pinigus ir vertingus daiktus. Prieš sušaudant pasmerktieji buvo nurengiami, 15–20 žmonių grupėmis varomi į griovius ir iš viršaus sušaudomi. Iš pradžių buvo šaudomi darbingo amžiaus žydų vyrai, paskui moterys, vaikai ir seneliai. Šaudyme dalyvavo ir kai kurie Merkinės baltaraiščiai. Žudynių vietoje buvo policijos viršininkai P. Zenkevičius ir B. Naujokas. Dalį aukų drabužių pasigrobė patys žydšaudžiai. Pasak K. Jägerio raporto,

Merkinėje buvo nužudyti 854 žydai: 223 vyrai, 355 moterys ir 276 vaikai. Duobes su lavonais užkasė atvaryti miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai¹³³.

Apie žydų žudynes paliudijo Merkinės gyventojas Kazys Poguželskis: „Pro trobos langą mačiau Merkinės žydus, varomus prie duobės. Pirmiausia surištomis rankomis varė žydų vyrus. Prieš kalną bėgo trys policininkai, o paskui juos, apsuptas girtų policininkų ir esesininkų, būrys pasmerktųjų. Matėsi, kaip juos mušė lazdomis ir šautuvų buožėmis bei vertė bėgti. Ant kalniuko juos suguldė, vėl mušė ir tik tada varė prie netoli esančios duobės. Kai susidorojo su vyrais, tada varė moteris. Kaip šiandien prisimenu, kai kartu su minia pasmerktųjų pro mano langus į mirties vietą ėjo, vesdama už rankų savo vaikus, merkiniškių mylima ir gerbiama mokytoja Mansauskienė. Nešėsi savo vaikus ir kitos moterys. Šiurpus buvo vaizdas. Viena mergina iš būrio staiga puolė bėgti. Deja, vargšė nenubėgo toli. Ją nušovė prie pat Stangės upelio kriausio, netoli mano namų. Pragyvenau 83 metus, tačiau tokio šiurpus, sukrečiančio vaizdo nemačiau...“¹³⁴ Taip buvo sunaikinta sena ir garsi Merkinės žydų bendruomenė. Tik keliolikai Merkinės žydų pavyko išvengti mirties. Kai kurie jų sušaudymo išvakarėse naktį per sinagogos langą pabėgo į laisvę. Likusį žydų turtą paėmė valsčiaus savivaldybė, dalis jo buvo išparduota gyventojams, kitą dalį perėmė policija¹³⁵. Tarp išsigelbėjusių Merkinės žydų dauguma buvo tie, kurie karo pradžioje pasitraukė į Rusiją ir vėliau buvo paimti tarnauti į Raudonosios armijos 16-ąją lietuviškąją diviziją.

SEIRIJAI

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Seirijuose gyveno apie 400 žydų šeimų. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Seirijų

valsčiuje gyveno 880 žydų (411 vyrų ir 469 moterų)¹³⁶. Dydžiu ši žydų bendruomenė nusileido tik Alytaus miesto žydų bendruomenei. 1930 m. miestelį aplankęs rašytojas P. Biržys-Akiras trumpai aprašė ir Seirijų žydus: „Seirijuos žydų yra virš 200 šeimynų, turi sau 2 sinagogas, viena virš 100 metų senumo, medinė; antra taip pat medinė, 1927 metais perstatyta. Vietinis rabinas Izraelis Guldinas, 22 metus išbuvęs Seirijuos, 1929 m. su Rumšiškio rabinu išvyko Amerikon rinkti Kauno žydų dvasiškai seminarijai aukų. Sako, seirijiškis rabinas jau apsigyvenęs Ročesterio mieste ir Lietuvon nebegrišias.“¹³⁷

Daugumos miestelio parduotuvių savininkai buvo žydai. Kai kurie žydai (Josifas Grebarskis, Fruma Vezbotskis) buvo didelių dvarų savininkai, kitiems priklausė alaus bravoras ir likerio gamyklėlė. Vietos žydų bendruomenė turėjo mokyklą hebrajų kalba (mokėsi 120 vaikų), didelę biblioteką. Miestelyje veikė įvairių žydų partijų skyriai, labdaros organizacijos, „Makabi“ ir „Hapoel“ sporto klubai, žydų gaisrininkų būrys. Dalis Seirijų žydų tarpukario laikotarpiu emigravo į JAV, Meksiką, Pietų Afriką ir Palestiną¹³⁸.

Vokiečių kariuomenė Seirijus užėmė 1941 m. birželio 23 d. Miestelį bombardavo vokiečių aviacija, dėl to sudegė didesnė pusė namų. Miestą užėmusiems vokiečiams vietiniai gyventojai pranešė, esą į vokiečius šaudęs žydas komunistas Joselis Garbarskis. Vokiečiai išsivedė jį iš namų ir sušaudė. Taip pat buvo sušaudytas bandęs gelbėti savo tėvą Jeruchomas Garbarskis ir dar keletas žydų vyrų¹³⁹.

Pirmomis vokiečių okupacijos dienomis buvęs kriminalinės policijos valdininkas A. Nykštaitis ir valsčiaus viršaitis Antanas Maskeliūnas Seirijuose suorganizavo ginkluotą sukilėlių (partizanų) būrį (liepos viduryje jam priklausė 15 asmenų). A. Nykštaitis 1941 m. birželio 23 d. buvo paskirtas laikinuoju valsčiaus policijos nuo-

vados viršininku (1941 m. liepos 31 d. jis tapo kriminalinės policijos Alytaus rajono viršininku, o į jo vietą buvo paskirtas tarnauti buvęs Birštono nuovados viršininkas Bronius Stepanavičius)¹⁴⁰. Valsčiaus policijos nuovadoje iš pradžių tarnavo 5 policininkai. Partizanų būrys (vėliau jis buvo pavadintas pagalbinės policijos būriu) savo veiklą derino su vokiečių slaptosios lauko policijos Seirijuose komendantu Böhme. Buvo paskelbta buvusių sovietinių valdininkų ir aktyvistų registracija. Pirmomis savaitėmis Seirijuose sušaudyta nemažai komunistų ir sovietinių aktyvistų (dauguma lietuviai). 1941 m. liepos 16 d. Seirijų valsčiaus policijos nuovados viršininkas raportavo Alytaus apskrities policijos vadui, kad iki to laiko valsčiuje vokiečių ir lietuvių partizanai sušaudė 27 komunistus, areštinėje įkalino 21 vyrą ir 5 moteris. Darbingi žydai buvo varinėjami dirbti įvairių sunkių fizinių darbų (daugiausia taisyti kelių ir tiltų). Iki rugpjūčio mėn. miestelio žydai gyveno savo namuose, vilkėjo drabužius su šešiakampėmis žvaigždėmis. Dirbti jie turėjo komendanto Böhme's nurodymu¹⁴¹. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Seirijų miestelyje gyveno 690 žydų (iš jų 62 vaikai iki 6 metų) ir 938 kitų tautybių žmonės¹⁴².

Dar iki masinių žudynių dalis Seirijų žydų vyrų vežimais buvo išvežti į Alytų. Buvo pasakyta, kad jie vežami dirbti. Į Alytaus kalėjimą žydų vyrus vežė Seirijų baltaraiščiai¹⁴³. Čia Seirijų žydai vėliau buvo sušaudyti kartu su kitų apskrities valsčių žydais. Prieš masines žudynes Seirijų žydai buvo uždaryti amatų mokyklos patalpose.

1941 m. rugsėjo 11 d. į Seirijus autobusu iš Alytaus atvažiavo 1-ojo lietuvių policijos bataliono Kaune B. Norkaus ir J. Obelenio vadovaujamas būrys. Į žudynių vietą Baraučiškių miškelyje (apie 3 km į pietryčius nuo Seirijų) pirmiausia buvo vedami vyrai. Jie buvo guldomi į duobes ir atvykėlių būrio vyrų nuo duobių krašto šaudomi. Tada buvo

atvestos moterys su vaikais. Jos sušaudytos kitoje duobėje. Vietiniai baltaraiščiai varė žydus į žudynių vietą ir saugojo ją vykstant šaudymui. Po žudynių žydšaudžiai Seirijų aludėje gėrė alų¹⁴⁴.

Sprendžiant iš vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio raporto, 1941 m. rugsėjo 11 d. Seirijuose buvo sušaudyti 953 žydai: 229 vyrai, 384 moterys ir 340 vaikų¹⁴⁵.

SIMNAS

Simne žydai apsigyveno XVIII a. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, miestelyje gyveno 493 žydai (34 proc. gyventojų). 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Simno valsčiuje gyveno 314 žydų vyrų ir 348 žydų moterys (iš viso 662 asmenys). Miestelio žydai vertėsi prekyba, amatais ir žvejyba Žuvinto, Simno ir Gilučio ežeruose. Kai kurie žydai (Icchokas Frankas, jo sūnus Jehuda Frankas, Mošė Fridas, Zėvas Zimanas, Dovas Goldbergas ir Lėja Vainštein) tarpukariu turėjo didelius ūkius ir vertėsi žemdirbyste. Žuvinto ežeras buvo Zėvo ir Nachumo Išlondskių bei jų pusbrolio Noacho Rozentalio nuosavybė. Didesnis kiekis sugautų žuvų buvo pardavimas Kauno turguje. Žydai taip pat valdė 2 malūnus. Miestelio žydų bendruomenė turėjo sinagogą, biblioteką, chederį ir Tarbuto mokyklą. Žydų liaudies banko vietinio skyriaus nariais buvo 150 žmonių. Paskutinis bendruomenės rabinas buvo Dovas Baeras Šniceris¹⁴⁶. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Simne gyveno 623 žydai (iš jų 60 vaikų iki 6 metų) ir 706 kitų tautybių žmonės¹⁴⁷.

Vokiečių kariuomenė Simną užėmė 1941 m. birželio 22 d. Nacių ir sovietų karo pradžioje Simno valsčius gana smarkiai nukentėjo nuo fronto veiksmų: visiškai sudeginta 12 kaimų, žuvo arba buvo nužudyta

apie 100 gyventojų. Pirmą karo dieną vokiečių lėktuvams bombarduojant miestelį žuvo nemažai vietos gyventojų, tarp jų ir žydų.

Pirmomis nacių okupacijos dienomis Simno valsčiuje buvo atkurta vietos savivaldybė ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Vaclovas Žadeika. Simno policijos nuovados viršininku nuo 1941 m. birželio 27 d. tarnavo Jonas Venckus. Buvo įsteigta lietuviška karo komendantūra, kuriai vadovavo komendantas Vytautas Strampickas (ar Stramnicksas). Komendantūrai buvo pavaldus partizanų (pagalbinės policijos) būrys (jam vadovavo mokytojas Vladas Dainauskas). 1941 m. liepos 26 d. žiniomis, Simno valsčiaus policijos nuovadoje tarnavo 5 policininkai. Policininkai ir partizanai pirmomis nacių okupacijos savaitėmis suiminėjo vietinius komunistus, komjaunuolius ir sovietinius pareigūnus. Buvo suimta ir valsčiaus savivaldybės pastate uždaryta apie 80 žmonių. Jų tardyti buvo atvykę du tardytojai iš Kauno. Suimtųjų likimą sprendė speciali komisija. 18 asmenų nutarta sušaudyti. 1941 m. liepos 5 d. vachmistro Stasio Vaitkaus vadovaujami policininkai ir baltaraiščiai miestelio katalikų kapinėse sušaudė keliolika sovietinių aktyvistų. Dauguma sušaudytųjų – lietuviai, tačiau tarp aukų buvo ir keli Simno žydai: Berelis Goldbergas, Samuelis Šteinas, Chaimas Leipunskas ir Leiba Geršateris. Žinoma, kad iki 1941 m. liepos 26 d. Simno valsčiuje buvo sušaudyta 17 komunistų, miestelio areštinėje sėdėjo 53 suimtieji. Tarp suimtųjų buvo ir žydų tautybės Chana Angenickienė (g. 1905 m.). Liepos 17 d. ji buvo išvežta į Marijampolės kalėjimą. Kitą dieną jos vyras daktaras Angenickis kreipėsi į Simno apylinkės karo komendantą: „[...] Suimant nebuvo paaiškinta, dėl kurios priežasties ji suimama ir kuom ji kaltinama. Turiu pažymėti, kad esant komunistinei valdžiai Lietuvoje mes nuo jos esame daug nukentėję – nuolatinės kratos, nacionalizavimas turto, apkrovimas

įvairiais papildomais ir dideliais buto mokesčiais ir pagaliau numatomu birželio mėn. išvežimu į Rusijos gilumą. Visa šita rodo, kad mes nebuvome jokiais komunistų šalininkais ar bent kiek jiems pritariančiais. Nei aš, nei mano žmona niekuomet nesakėme nei miestely, nei kaimuose jokios agitacinės kalbos.“¹⁴⁸ Angenickienę raštu užtarė ir Simno valsčiaus gydytojas Jurgis Starkus: „[...] kuomet bolševikai vežė lietuvius, jos vyras kaip gydytojas nešė į vagonus lietuviams maistą, vaistus, o iš jų atnešdavo laiškus. Šį išvežimą ir pati Angenickienė labai skaudžiai pergyveno. Keletą kartų buvo pas mane atėjusi ir verkdamo išvežtųjų, o kartu buvo didelė baimė, nes buvo gandų, kad ir Angenickių šeimą turėjo išvežti.“¹⁴⁹

Baltaraiščiai visaip tyčiojosi iš vietinių žydų. Jie mušė į miestelio aikštę suvartus žmones, vertė juos bėgioti aplink aikštę¹⁵⁰. Įvykių liudytojų parodymais, dalis Simno žydų (apie 100 žmonių, daugiausia jauni vyrai) 1941 m. rugpjūčio 22 d. policijos vachmistro S. Vaitkaus įsakymu buvo suimti, išvežti į Alytų ir vėliau ten sušaudyti. Rugsėjo 1 d. iš Simno į Alytų išvežta dar apie 60 žydų grupė. Jie Alytuje taip pat buvo sušaudyti¹⁵¹. 1941 m. rugsėjo 10 d. S. Vaitkus įsakė suimti visus miestelio žydus ir uždaryti kareivinėse (barakuose). Žydus suėmė ir saugojo komendantūrai pavaldaus būrio nariai. Prie kareivinių buvo pastatyta sargyba.

1941 m. rugsėjo 12 d. į Simną atvažiavo SS oberšturmfiurerio J. Hamanno vadovaujamas „skrajojantis būrys“ (3 vokiečiai ir apie 40 lietuvių). Rugsėjo 11 d. šis profesionalių žudikų būrys sušaudė Seirijų ir Leipalingio žydus. Komendantūros būrio nariai su atvykėliais išvestus iš kareivinių žydus nurengdavo iki apatinių drabužių ir surikiuodavo į kolonas. Vyrai buvo atskirti nuo moterų ir vaikų. Paskui kolonos buvo vedamos į žudynių vietą Kalesninkų giraitėje (apie 3 km nuo Simno). Dalis negalinčių eiti žydų buvo

vežami vežimais. Žydus šaudė atvykėliai kartu su vietiniais baltaraiščiais. Pirmą buvo sušaudyti vyrai, paskui moterys su vaikais. Tarp sušaudytųjų buvo ir daktaras Angenickis bei miestelio rabinas. 1941 m. rugsėjo 12 d. Simne buvo nužudyta 414 žydų (68 vyrai, 197 moterys ir 149 vaikai)¹⁵². Mirties pavyko išvengti Dovydui Gamskiui, kuris pradėjo slapstytis dar iki masinių žudynių, bet jo žmona ir trys vaikai buvo sušaudyti.

Po žudynių vietiniai žydšaudžiai dainuodami grįžo į miestelį ir vėliau girtuokliavo smuklėje. Aukų drabužius ir kitus daiktus pasiglemžė žudynių dalyviai, kitas žydų turtas buvo suvežtas į sinagogą, o vėliau išparduotas ir išdalytas vietos gyventojams. 1942 m. pavasarį Simno policininkai pagavo Padusio kaime besislapstantį Simoną Kojeną ir jį sušaudė kapinėse. Simno parapijos kunigas dekanas Vincas Šeškevičius labai stengėsi išgelbėti S. Kojeną nuo mirties, nes jis buvo dekanas pakrikštytas ir perėjęs į katalikų tikėjimą. Tačiau tai nuo mirties neišgelbėjo¹⁵³.

STAKLIŠKĖS

1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, Stakliškėse gyveno 2200 žmonių, iš jų 808 žydai. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Stakliškių valsčiuje gyveno 391 žydas (186 vyrai ir 205 moterys). Nepriklausomos Lietuvos laikais dalis miestelio žydų emigravo į JAV ir Palestiną. Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, dauguma žydų vertėsi prekyba ir amatais, dalis – žvejyba. Turgaus diena buvo trečiadienis. Vietos žydų bendruomenė turėjo maldos namus ir Tarbuto mokyklą. Sionistinis vietos jaunimas įsteigė biblioteką ir leido savo biuletenį. Paskutinis bendruomenės rabinas buvo Dovydas Bergmanas¹⁵⁴.

Nacių ir sovietų karo pradžioje Stakliškių miestelis ir valsčius nukentėjo palyginti ne-

daug: sudegė 10 gyvenamųjų namų, miestelio paštas ir vaistinė, žuvo 4 civiliai asmenys. Pirmomis karo dienomis Stakliškėse pradėjo veikti lietuvių sukilėliai (partizanai). 1941 m. birželio 23 d. jie užėmė vietinio partijos ir komjaunimo komiteto pastatą ir paėmė čia rastus dokumentus. Vėliau pagal šiuos dokumentus buvo suimami vietiniai komunistai ir komjaunuoliai. Tą pačią dieną (kitais duomenimis – birželio 24 d.) miestelio aikštėje buvo iškelta Lietuvos trispalvė, sulaikytos kelios nedidelės besitraukiančių raudonarmiečių grupelės¹⁵⁵. Vokiečių okupacijos pradžioje buvo atkurta valsčiaus savivaldybė ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Petras Baranauskas, policijos viršininku – Balys Karlonas.

1941 m. vasarą Stakliškių valsčiuje gyveno 6947 žmonės, iš jų 370 žydų¹⁵⁶. Jau pirmosiomis nacių okupacijos dienomis prasidėjo pasilikusių komunistų ir sovietinių aktyvistų areštai. 1941 m. liepos 5 d. miestelio areštinėje sėdėjo 21 suimtas, iš jų 3 – žydų tautybės: komunistė Golda Helerienė, komjaunuolė ir pionierių organizatorė Chaja Osersonaitė bei aktyvus sovietų valdžios šalininkas Borokas (Boruchas?) Kopmanas. Tarp numatytų suimti 8 asmenų buvo ir 2 žydai – daktaras Leiba Dogovičius ir komjaunuolis Juda Galperis¹⁵⁷. 1941 m. liepos 16 d. žiniomis, policijos nuovadoje tarnavo 3 policininkai. Policijos viršininkui buvo pavaldus ir 40 asmenų vietos partizanų (pagalbinės policijos) būrys (jam vadovavo atsargos jaunesn. ltn. Beliūnas). Liepos 16 d. miestelio areštinėje sėdėjo 19 suimtųjų¹⁵⁸.

Maždaug 1941 m. liepos mėn. apie 40 Stakliškių žydų vietos baltaraiščiai išvežė į Butrimonių getą (kitais duomenimis – į Alytų). Kiti miestelio žydai buvo sulaikyti 1941 m. rugpjūčio mėn. ir išvežti į Prienus. Ten jie buvo nužudyti kartu su kitų vietovių žydais 1941 m. rugpjūčio 27 d.¹⁵⁹ 1941 m. rugsėjo mėn. Alytaus apskrities valsčių savivaldybė išsiuntė maisto korteles gyventojams – lietu-

viams (žalios spalvos) ir žydams (geltonos). Stakliškių valsčiaus viršaitis 1941 m. rugsėjo 9 d. raštu informavo apskrities valdybą, kad 200 geltonos spalvos kortelių grąžinamos atgal, „kadangi žydų šio valsčiaus ribose nėra“¹⁶⁰. Likusiam žydų turtui realizuoti buvo sudaryta speciali komisija, į kurią įėjo valsčiaus viršaitis P. Baranauskas (komisijos pirmininkas), policininkas Bronius Juškauskas ir dar du nežinomi asmenys. Per savaitę komisija surašė ir įvertino žydų turtą. Kilnojamas turtas buvo suvežtas į miestelio sinagogą, dalis didesnių daiktų palikta žydų namuose. Kilnojamas žydų turtas buvo išparduotas vietos gyventojams. Už tai gauti pinigai kartu su parduotų daiktų sąrašais buvo pristatyti Alytaus apskrities valdybai¹⁶¹.

VARĖNA

Varėnos miestelis ėmė augti XIX a. antrojoje pusėje, kai buvo nutiesta geležinkelio linija ir įrengtas poligonas bei pastatytos kareivinės. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, miestelyje gyveno 2624 gyventojai, iš jų 1473 žydai. Varėna smarkiai nukentėjo per Pirmąjį pasaulinį karą. Sudegė daug namų, nemažai gyventojų išvyko. Po karo miestas buvo padalytas Lenkijai ir Lietuvai. Demarkacijos linija ėjo Merkio upe. Lietuvai atiteko I Varėna (buvo prijungta prie Alytaus apskrities), Lenkijai – II Varėna. Nepriklausomybės metais I Varėna buvo valsčiaus centras¹⁶². Dauguma Varėnos žydų likosi gyventi lietuviškojoje Varėnos dalyje. 1930 m. Varėną aplankęs P. Biržys-Akiras aprašė ir vietos žydų gyvenimą. Jis kalbėjosi su Varėnos rabinu Hiršu Jankeliu Bleimanu, kuris į Lietuvą atvyko iš Krymo 1922 m. P. Biržys-Akiras rašė: „Prieš karą Varėnoj buvo 3 žydų sinagogos ir apie 600 šeimynų. Dabar yra vos 70 šeimynų. Buvo 3 liaudies mokyklos, dabar tik viena. Sinagoga viena,

atstatyta 1922 metais. Žydai turi savo liaudies banką, įsteigtą 1920 m., kuris 1929 m. turėjo vieną milijoną litų apyvartos.¹⁶³ Tarpukariu Varėnos žydai turėjo keliolika parduotuvių, kartono fabrikėlį (Dovydo Jaršanskio nuosavybė), knygyną. Dalis varėniškių žydų tarpukariu emigravo į JAV, Argentiną ir Palestiną¹⁶⁴. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, II Varėnoje gyveno 224 žydai (iš jų 28 vaikai iki 6 metų) ir 1517 kitų tautybių gyventojų¹⁶⁵. I Varėnos valsčiuje 1941 m. vasarą gyveno 267 žydai¹⁶⁶.

Vokiečių kariuomenė Varėną užėmė 1941 m. birželio 26 d. Remiantis vokiečių komendanto nurodymu, 1941 m. liepos 1 d. buvo paskelbtas įsakymas dėl policijos nuovadų įsteigimo abiejose Varėnose. Šiuo įsakymu I Varėnos policijos nuovados viršininku buvo paskirtas Bolius Poškus, II Varėnos nuovados viršininku – Vaclovas Karpis. Pirmojoje nuovadoje tada tarnavo 4, antrojoje – 11 policininkų¹⁶⁷. II Varėnos valsčiaus viršaičiu tapo Jonas Taraila, o policijos nuovados viršininku 1941 m. liepos 17 d. paskirtas Stepas Vasauskas¹⁶⁸.

Jau pirmosiomis okupacijos dienomis pradėti persekioti pasilikę komunistai, sovietiniai aktyvistai ir žydai. Buvo išplatintas Varėnos komendanto įsakymas miesto gyventojams, už menkiausią nepaklusimą okupacinei valdžiai grasinantis mirties bausmė. Miestelyje buvo įvesta komendanto valanda. Visi žydai buvo įpareigoti kas rytą 8 val. registruotis policijos būstinėje¹⁶⁹. Netrukus jiems buvo įsakyta užsisiūti ant peties po geltoną šešiakampę žvaigždę. Žydai nerimavo dėl savo ateities. Iš pradžių jie manė, kad bus vežami į darbus. Varėnos žydai pasiuntė savo delegaciją pas sanatorijos, kur tuo metu buvo apsistojęs vermachto pulkininkas, direktorių daktarą Albiną Grigaitį prašyti užtarimo, tačiau jokios pagalbos nesulaukė¹⁷⁰.

Pirmomis rugsėjo dienomis vietiniai policininkai ir baltaraiščiai Varėnos žydus

suvarė į miestelio sinagogą. Čia jie buvo laikomi kelias dienas. 1941 m. rugsėjo 10 d. į Varėną atvyko Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius, jo pavaduotojas Juozas Kvedaravičius ir 30–40 smogikų. Atvykėliai kartu su vietiniais talkininkais privertė žydus nusirengti iki apatinių drabužių ir nuvarė juos Druckūnų kaimo link. Miesto gyventojams buvo įsakyta užsidangscius langus sėdėti namie. Žydai buvo nuvaryti į buvusį carinės armijos poligoną ir ten miške dviejuose apkasuose sušaudyti. Liudytojų žodžiais, šaudyme dalyvavo ir keli Varėnos gyventojai. Pasak K. Jägerio raporto, buvo nužudytas 831 žydas: 541 vyras, 141 moteris ir 149 vaikai. Aukšinius aukų papuošalus ir laikrodžius išsivežė iš Alytaus atvykę smogikai. Vietiniams policininkams ir baltaraiščiams atiteko žydų drabužiai ir patalynė¹⁷¹. Mirties tada išvengė 23 žydai, kuriems pavyko pabėgti iš žudynių vietos. Karo pabaigos sulaukė 8 Varėnos žydai, 5 iš jų po karo liko gyventi Miunchene¹⁷².

Prieš žydų šaudymą viešai išdrįso protestuoti tik Varėnos klebonas Jonas Gylys. Žudynių išvakarėse jis kreipėsi į I Varėnos policijos nuovados viršininką Juozą Kvaraciejų, prašydamas leisti aplankyti sinagogoje įkalintus žydus. Nors policijos viršininkas uždraudė tai daryti, J. Gylys vis tiek nuėjo į sinagogą, pasmerktuosius guodė ir ramino. Sargybiniai kleboną iš sinagogos išvarė. Po žydų žudynių J. Gylys 1941 m. rugsėjo 14 d. per atlaidus iš sakyklos viešai ir griežtai pasmerkė nekaltų žmonių žudikus: „Nekaltus žmones mušė uniformuoti lietuviai, stumdė senius ir nėščias moteris, be to, Varėnos mišką aplaistė nekaltu krauju. Jie kentėjo kaip Kristus nuo judošių. Be to, dar nespėjo jų kraujas nudžiūti, o jie jau grobstė jų turtą.“¹⁷³ Šį drąsų J. Gylio poelgį J. Kvaraciejus apskundė savo viršininkui – Alytaus apskrities policijos vadui. 1942 m. klebonas J. Gylys iš Varėnos buvo iškeltas.

II Varėnoje žydai, atrodo, nebuvo žudomi. Jie buvo suimti ir vežimais išvežti į Alytų. Ten vėliau ir sušaudyti. Kitais duomenimis, dalis II Varėnos žydų (apie 120 žmonių) buvo išvežta į I Varėną ir ten nužudyta kartu su vietiniais žydais. Likęs jų turtas buvo suvežtas į sandėlius. Žydų turto reikalus tvarkė vietos viršaitis. Vienas iš nedaugelio išsigelbėjusių II Varėnos žydų buvo Abraomas Vidliauskis (g. 1908 m.). 1941 m. rugpjūčio mėn. policininkai suėmė jį ir jo dėdę Šolomą Leviną. Suimtieji buvo laikomi areštinėje. Po kelių dienų vietinis policininkas I. Asadauskas pasiūlė A. Vidliauskiui už du auksinius laikrodžius paleisti jį į laisvę. A. Vidliauskis iš areštinės buvo išleistas, bet dar tą pačią dieną policininkai vėl bandė jį suimti. Vis dėlto A. Vidliauskiui pavyko pabėgti ir pasislėpti, o jo dėdė Š. Levinas buvo sušaudytas¹⁷⁴.

Remiantis K. Jägerio 1941 m. gruodžio 1 d. vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinio būrio Nr. 3 Lietuvoje vykdytų žydų žudynių ataskaita, galima teigti, kad 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. Alytaus mieste ir apskrityje buvo nužudyta ne mažiau kaip 6165 žydai. Prie šio skaičiaus pridėjus 1129 Druskininkų ir Marcinkonių žydus, kurie vėliau buvo nužudyti už Alytaus apskrities ribų, aukų skaičius išauga iki 7294 žmonių. Tikrasis aukų skaičius turėjo būti dar didesnis, nes į K. Jägerio ataskaitą nebuvo įtraukti tie žydai, kurie pirmosiomis karo dienomis ir savaitėmis nužudyti kaip komunistai ir sovietiniai aktyvistai. Be to, yra žinoma, kad kelios dešimtys Jiezno žydų buvo išsiųsta į Prienus (Marijampolės apskritis) ir nužudyta kartu su Prienių žydais. Druskininkų ir Marcinkonių valsčiai buvo prijungti prie Gardino ir Balstogės sričių, ir ten gyvenę 805 Druskininkų ir 324 Marcinkonių žydai buvo nužudyti už Alytaus apskrities ir Lietuvos generalinės srities ribų. Dėl to lyginant holokausto aukų skaičių su 1941 m. sausio 1 d.

statistiniais duomenimis, gaunamas nemažas skirtumas ($8030 - 7294 = 736$ žmonės). Tikėtina, kad šiek tiek Alytaus apskrities žydų sugebėjo karo pradžioje pasitraukti į Sovietų Sąjungos gilumą, tačiau tokių veikiausiai buvo labai mažai, nes vokiečių kariuomenė visą Alytaus apskritį okupavo per pirmąsias dvi karo dienas. Dalį apskrities žydų išgelbėjo vietos gyventojai.

IŠVADOS

Panašiai kaip ir kitose Lietuvos apskrityse, žydų persekiojimo ir naikimo procesą Alytaus apskrityje galima suskirstyti į du etapus. Pirmajame (1941 m. birželio pabaiga–liepos vidurys) vyravo politiniai persekiojimo motyvai. Žydai dažniausiai būdavo suimami, įkalinami ir sušaudomi kaip buvę komunistai, komjaunuoliai, sovietų valdžios pareigūnai ar šalininkai. Dėl tos pačios priežasties buvo terorizuojami ir nežydų tautybės asmenys (lietuviai, rusai, lenkai). Iš išlikusių policijos sudarytų suimtų ir ieškomų asmenų sąrašų matyti, kad pirmosiomis okupacijos savaitėmis Alytaus apskrityje už prosovietinę veiklą daugiausia buvo suimta lietuvių tautybės žmonių. Specifinis Alytaus apskrities bruožas – smarkesnis, masiškesnis, palyginti su kitomis Lietuvos apskritimis, komunistų ir sovietinių aktyvistų persekiojimas. Iki 1941 m. liepos vidurio šioje apskrityje vokiečių karinės valdžios įsakymu buvo sušaudyti 82 minėtos kategorijos asmenys. Prie specifinių, vien tik žydams taikomų diskriminavimo priemonių galima būtų priskirti jų ženklumą (privalomą Dovydo žvaigždės nešiojimą ant drabužių), draudimą viešai atlikti religines apeigas, mažesnių maisto produktų normų skyrimą ir draudimą supirkinėti maisto produktus, radijo imtuvų, motociklų ir dviračių konfiskavimą. Vis dėlto pirmajame etape masinis ir visuotinis žydų

genocidas nebuvo vykdomas – moterys, vaikai ir seneliai paprastai nebuvo suimami ir šaudomi.

Antrajame etape (1941 m. liepos vidurys–1941 m. rugsėjo vidurys) žydų padėtis labai pablogėjo. Valsčių centruose, turėjusiuose gausias žydų bendruomenes (pvz., Butrimonyse), buvo įsteigti getai, į kuriuos buvo suvaromi visi tų vietovių žydai. Sulaikytų žydų grupes iš valsčių pradėta siųsti į Alytų ir ten šaudyti. 1941 m. rugpjūčio viduryje žydų žudynių labai padaugėjo ir iki 1941 m. rugsėjo vidurio buvo išžudyti beveik visi Alytaus apskrities žydai (išskyrus Marcinkonių geto žydus, kurie nužudyti 1942 m. lapkričio

mėn., ir pavienius iki šaudymo pasislėpusius asmenis). Remiantis išlikusiais dokumentais, 1941 m. buvo nužudyti ne mažiau kaip 6165 šios apskrities žydai.

Svarbiausi žudynių vykdytojai buvo iš Kauno atvažiuojantis oberšturmfiurerio J. Hamanno vadovaujamas „skrajojantis būrys“, vietiniai policininkai ir pagalbiniai policininkai (baltaraiščiai).

Vertingesnius žydų daiktus (auksinius papuošalus, laikrodžius ir kt.) pasisavino įvairios vokiečių įstaigos, dalį turto išgrobstė žudynių dalyviai, o tai, kas liko, išparduota vietos gyventojams.

Nuorodos

¹ Žr.: A. Bubnys, „Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12), p. 81–103.

² S. Jeglevičius, „Alytus pirmomis Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo dienomis“, *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, sud. A. Jakunskienė, Alytus, 2001, p. 133–158.

³ Ch. Dieckmann, „Alytus 1941–1944: Massenmorde in einer Kleinstadt. Ein Fallbeispiel deutscher Besatzungspolitik in Litauen“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2001, Nr. 2(8), S. 75–104.

⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, d. 2, sud. G. Erslovaitė, Vilnius, 1973.

⁵ *1941 m. Birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys*, sud. V. Brandišauskas, Vilnius, 2000.

⁶ Statistikos valdybos 1941 m. sausio 1 d. Lietuvos gyventojų tautinės sudėties duomenys, LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46, l. 172.

⁷ Alytaus apskrities 1941 m. vasaros gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 27, l. 77.

⁸ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *Lithuanian Jewish Communities*, Northvale, New Jersey, London, 1996, p. 55.

⁹ P. Biržys-Akiras, *Alytaus apskritis: Dzūkų kraštas*, Kaunas, 1931, p. 28–29.

¹⁰ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 55–56.

¹¹ Alytaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 6 d. raštas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 64.

¹² J. Borevičiaus apklausos medžiaga (data nenurodyta), LYA, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 28–32.

¹³ Kpt. A. Audronio 1941 m. liepos 17 d. raštas ponui vidaus reikalų ministrui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 69; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 67.

¹⁴ *Ibid.*, p. 60–61.

¹⁵ *Ibid.*, p. 30.

¹⁶ Alytaus apskrityje žuvusių vokiečių, lietuvių ir rusų karių 1941 m. rugpjūčio 25 d. sąrašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 48, l. 1.

¹⁷ *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 6.

¹⁸ Alytaus apskrities ir Alytaus apskrities valdybos viršininko S. Maliausko 1941 m. birželio 26 d. raštas ponui vidaus reikalų ministrui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 9, l. 1.

¹⁹ Visoms Alytaus apskrities valsčių savivaldybėms, *ibid.*, l. 2.

²⁰ Ponui vidaus reikalų ministrui, *ibid.*; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, *ibid.*, b. 5, l. 11 a. p.

²¹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 61.

²² Numatomų suimti Alytaus miesto asmenų sąrašas, 1941 m. liepos 6 d., LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 64–64 a. p.

²³ Alytaus apskrities viršininko A. Audronio 1941 m. liepos 17 d. raštas Lietuvos laikinosios vyriausybės vidaus reikalų ministrui, *ibid.*, l. 69.

²⁴ V. Brandišauskas, „Lietuvių ir žydų santykiai 1940–1941 metais“, *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 2(11), p. 56.

²⁵ Cit. iš *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 63.

²⁶ Alytaus miesto burmistro 1941 m. liepos 26 d. raštas Alytaus apskrities valdybai, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 2.

²⁷ Ch. Dieckmann, op. cit., S. 84; J. Rosin, „Alite (Alytus). During World War II and Afterwards“, www.shtetlinks.jewishgen.org, p. 2.

²⁸ A. Nykštaičio 1960 m. birželio 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 10, l. 191.

²⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1965, p. 133–134.

³⁰ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, с. 40.

³¹ A. Nykštaičio 1960 m. birželio 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 10, l. 191–192; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 67–68.

³² Ibid., p. 71–72.

³³ Ibid., p. 72.

³⁴ V. Barausko 1968 m. rugpjūčio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45788/3, t. 1, l. 14–15.

³⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

³⁶ J. Borevičiaus apklausos medžiaga, LYA, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 43–44.

³⁷ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 79–80; P. Biržys-Akiras, op. cit., p. 628.

³⁸ Butrimonių policijos nuovados viršininko V. Žičkos 1941 m. liepos 2 d. pranešimas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 27, l. 63; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 250 a. p.

³⁹ LSSR KGB Alytaus miesto skyriaus 1972 m. vasario 23 d. pažyma, ibid., ap. 46, b. 1167, l. 46.

⁴⁰ Butrimonių nuovadoje sulaukytų asmenų 1941 m. liepos 6 d. sąrašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 49.

⁴¹ Cit. iš *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 78.

⁴² Butrimonių savivaldybės 1941 m. liepos 27 d. Butrimonių miesto gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 6.

⁴³ Alytaus apskrities gyventojų skaičiaus 1941 m. vasaros duomenys, ibid., f. R-1436, ap. 1, b. 27, l. 77.

⁴⁴ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, ibid., b. 5, l. 13.

⁴⁵ Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus parodos, eksponuotos Vilniaus tolerancijos centre 2009 m., medžiaga apie Butrimonių žydus, 8 standas.

⁴⁶ V. Žičkos 1952 m. sausio 8 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25226/3, l. 64; Butrimonių apylinkės DŽDT vykdomojo komiteto 1952 m. vasario 4 d. pažyma, ibid., l. 271.

⁴⁷ J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, ibid., b. 46392/3, t. 2, l. 251 a. p.

⁴⁸ A. Jauneikos 1960 m. gruodžio 9 d. tardymo protokolas, ibid., l. 101; P. Senovaičio 1944 m. rugpjūčio 31 d. tardymo protokolas, ibid., t. 3, l. 131.

⁴⁹ Ibid., l. 132; ibid., ap. 46, b. 1167, l. 46.

⁵⁰ P. Proškaus-Praškevičiaus 1945 m. rugsėjo 19 d. tardymo protokolo išrašas, ibid., l. 176; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 252.

⁵¹ A. Jauneikos 1960 m. gruodžio 9 d. tardymo protokolas, ibid., l. 102–103; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, ibid., l. 252–253.

⁵² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

⁵³ Alytaus apskrities policijos vado 1942 m. balandžio 13 d. pranešimas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 10, l. 71; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 254–254 a. p.

⁵⁴ *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II pasaulinio karo metais 1941–1944 m. (pavardžių rodyklė)*, sud. V. Sakaitė, Vilnius, 2001, p. 45; J. Steponkevičiaus 1960 m. spalio 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1103, l. 96–98.

⁵⁵ D. Lipkovičienės 1988 m. sausio 21 d. apklausos protokolas, ibid., l. 96–98.

⁵⁶ R. Bogomolnajos 1960 m. balandžio 7 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 181–185; Š. Eidelmanienės 1960 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, ibid., l. 244–245.

⁵⁷ J. Borevičiaus apklausos medžiaga, ibid., ap. 1, b. 98, l. 38–39.

⁵⁸ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 88–89.

⁵⁹ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 12, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 17.

⁶⁰ Daugų policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, ibid., b. 29, l. 79.

⁶¹ 1941 m. liepos 26 d. Daugų gyventojų skaičiaus duomenys, ibid., f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 8.

⁶² B. Vadeikos kalba 1946 m. spalio 19 d. karo tribunolo posėdyje Vilniuje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4854/3, l. 68 a. p.

⁶³ Suimtų ir išvežtų Daugų valsčiaus komunistų sąrašas, 1941 m. vasara, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 26–26 a. p.

⁶⁴ V. Golšteino 1944 m. rugsėjo 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16449, t. 2, l. 255; P. Juonio 1947 m. kovo 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 12106/3, l. 48–48 a. p.

⁶⁵ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 5 a.; *ibid.*, b. 26, l. 241 a. p.

⁶⁶ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, *ibid.*, b. 5, l. 11 a. p.

⁶⁷ P. Tertelio 1944 m. liepos 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44385/3, l. 5–6.

⁶⁸ 1941 m. liepos 27 d. Druskininkų gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 7.

⁶⁹ P. Ivanausko 1945 m. liepos 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38739/3, l. 15 a. p.; *Холокост на территории СССР: Энциклопедия*, ред. И. А. Альтман, Москва, 2009, с. 282.

⁷⁰ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 383–384; P. Biržys-Akiras, *op. cit.*, p. 666–667.

⁷¹ Jiezno savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Jiezno miesto gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 9.

⁷² A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 24; Jiezno valsčiaus viršaičio J. Randžio 1941 m. rugsėjo 21 d. asmens žinių lapas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 18, l. 10.

⁷³ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 24.

⁷⁴ Jiezno policijos nuovados 1941 m. liepos 6 d. tarnautojų sąrašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 89; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, b. 5, l. 6; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. 3, *ibid.*, l. 3 a. p.

⁷⁵ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 12, *ibid.*, l. 17.

⁷⁶ J. Valatkos 1958 m. gruodžio 15 d. ir V. Česnavičiaus 1959 m. sausio 17 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45002/3, t. 1, l. 103–104, 235.

⁷⁷ 1944 m. rugpjūčio 27 d. nutarimas dėl kaltinimo A. Norkūnui pateikimo, *ibid.*, b. 44163/3, l. 34.

⁷⁸ J. Valatkos 1944 m. gruodžio 15 d., 1958 m. gruodžio 24 d. ir J. Magilevičiaus 1958 m. rugsėjo 18 d. tardymo protokolai, P. Karalevičiaus 1958 m. gruodžio 17 d. apklausos protokolas ir A. Valatkos 1958 m. rugsėjo 2 d. pareiškimas, *ibid.*, b. 45002/3, t. 1, l. 104, 118–119, 148–149, 162, 168, 179–180; J. Gordono ir V. Tautkevičiaus 1944 m. rugsėjo 2 d. apklausos protokolai, *ibid.*, b. 44163/3, l. 198 a. p., 238, 255, 256.

⁷⁹ J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. ir spalio 9 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 198, 232 a. p., 239, 247–248, 261.

⁸⁰ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 38–38 a. p., 239, 242.

⁸¹ Policijos departamento 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraštis Nr. 3 sl. Kauno apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 2, l. 1.

⁸² Alytaus apskrities Jiezno policijos nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 16 d. raportas Nr. 7 sl. Policijos departamento direktoriui, *ibid.*, l. 23; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 86.

⁸³ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 18 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 21, 36 a. p., 38–38 a. p., 236.

⁸⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 133.

⁸⁵ Alytaus apskrities policijos vado S. Krosniūno 1941 m. rugpjūčio 30 d. raportas Policijos departamento direktoriui, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 2, l. 85; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 87.

⁸⁶ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 389.

⁸⁹ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, J. Randžio ir A. Norkūno 1944 m. spalio 11 d. akistata, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 29, 39–39 a. p., 249–249 a. p., 256.

⁹⁰ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 29, 39 a. p.

⁹¹ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 27 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 36, 240.

⁹² J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 203 a. p., 241–241 a. p.

⁹³ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 29, 203 a. p.

⁹⁴ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rug-

sėjo 23 d. tardymo protokolai, J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 29, 40, 241–242 a. p.; J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 39222/3, l. 29.

⁹⁵ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, J. Randžio ir A. Norkūno 1944 m. spalio 11 d. akistata, *ibid.*, b. 44163/3, l. 40, 249 a. p.

⁹⁶ J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 204 a. p.

⁹⁷ *Ibid.*, l. 205 a. p.

⁹⁸ *Ibid.*, l. 204 a. p.

⁹⁹ J. Palionio 1944 m. rugsėjo 6 d. ir spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 195 a. p., 205.

¹⁰⁰ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 6 d. kalba viršaičiams, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 30, l. 309.

¹⁰¹ J. Randžio 1944 m. rugsėjo 18 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 237.

¹⁰² A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 23 d., J. Randžio 1944 m. rugsėjo 5 d. ir J. Palionio 1944 m. rugsėjo 6 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 30, 41, 42, 195 a. p., 196, 232, 252.

¹⁰³ J. Randžio 1944 m. rugsėjo 5 ir 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 232 a. p., 237.

¹⁰⁴ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 42.

¹⁰⁵ A. Petkevičiaus 1958 m. rugsėjo 16 d. pareiškimas, *ibid.*, b. 45002/3, t. 1, l. 269.

¹⁰⁶ „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“ (A Collective Report by L. Koniuchowsky), *YIVO Annual of Jewish Social Science*, Vol. VIII, New York, 1953, p. 206.

¹⁰⁷ „Lietuviai ir žydai Varėnos rajone iki 1943 m. (liudininkų prisiminimai)“, 1997 m. užrašė Nedzingės vid. mokyklos istorijos mokytoja Jadvyga Matijoškaitė, rankraščio kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas, l. 4.

¹⁰⁸ „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 208, 209.

¹⁰⁹ Marcinkonių lietuvių gynimo komiteto 1941 m. liepos 8 d. posėdžio protokolai, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 32, l. 94.

¹¹⁰ Marcinkonių policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 29, l. 74.

¹¹¹ Marcinkonių savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Marcinkonių miesto gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 15.

¹¹² „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 210.

¹¹³ *Ibid.*, p. 211.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 212.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 213, 214.

¹¹⁶ Hauptvachtmeisterio Wietzke's 1942 m. lapkričio 6 d. pranešimas Gardino žandarmerijos vadovybei, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1303, l. 1-36-1-39; „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 215; J. Kašėtos ir J. Vainbergo 1948 m. vasario 7 d. akistata, *ibid.*, ap. 58, b. 46989/3, l. 48–49.

¹¹⁷ J. Vainbergo 1948 m. vasario 4 d. apklausos protokolai, *ibid.*, l. 31 a. p.

¹¹⁸ „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 217.

¹¹⁹ Varėnos rajono Musteikos kaimo gyventojų Vlado Averkos pasakojimas, 1997 m. vasario 15 d. užrašė Varėnos 1-osios vidurinės mokyklos mokinė Jolanta Česnulytė, rankraščio kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas, l. 22–23; P. Alksnis, „Musteikos kaimo tragedija“, *Aušra*, 1982, rugpjūtis, Nr. 32(72), p. 66–68.

¹²⁰ P. Biržys-Akiras, op. cit., p. 478–479; „Merkinės žydai“, *Mano senelių ir prosenelių kaimynai žydai. Antrasis moksleivių darbų konkursas*, sud. L. Vildžiūnas, Vilnius, 2003, p. 13.

¹²¹ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 193–194; J. Perednienė, „Žydų bendruomenė Varėnoje XIX a. pabaigoje–XX a. I-oje pusėje“, 1997, rankraščio kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas, l. 5–6; 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 217.

¹²² „Meretch. During and after World War II“, www.shtetlinks.jewishgen.org, p. 1–2.

¹²³ E. Oshry, *The Annihilation of Lithuanian Jewry*, New York, 1995, p. 221.

¹²⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 88–89.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 90–94.

¹²⁶ P. Gapcevičienės 1944 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46520/3, l. 48–48 a. p.

¹²⁷ 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 217; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 5 a. p.

¹²⁸ Merkinės savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 22 d. Merkinės miesto gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 24.

¹²⁹ J. Janulevičiaus 1946 m. lapkričio 4 d. tardymo protokolo išrašas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 140, l. 37–41; P. Dancevičiaus 1949 m. rugpjūčio 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42288/3, l. 35–37; „Meretch. During and after World War II“, p. 2.

¹³⁰ J. Perednienė, op. cit., l. 8; P. Dancevičiaus

1949 m. rugpjūčio 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42288/3, l. 36–37.

¹³¹ B. Naujoko 1944 m. rugsėjo 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45562/3, l. 22 a. p.

¹³² J. Perednienė, *op. cit.*, l. 8–9.

¹³³ 1944 m. spalio 19 d. karo tribunolo teismo posėdžio protokolo išrašas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 140, l. 122; J. Janulevičiaus 1946 m. lapkričio 4 d. tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, l. 124–125; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 390; *ibid.*, d. 1, p. 135.

¹³⁴ J. Perednienė, *op. cit.*, l. 8.

¹³⁵ B. Naujoko 1944 m. rugsėjo 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 1, b. 45562/3, l. 25, 26.

¹³⁶ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 262; *Lietuvos gyventojai*, Kaunas, 1925, p. 19.

¹³⁷ P. Biržys-Akiras, *op. cit.*, p. 406.

¹³⁸ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 262–263.

¹³⁹ E. Oshry, *op. cit.*, p. 244.

¹⁴⁰ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 12 a. p.

¹⁴¹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 98–102; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 7; Seirijų valsčiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, *ibid.*, b. 29, l. 78.

¹⁴² Seirijų savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Seirijų miesto gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 13.

¹⁴³ B. Skliuto 1960 m. birželio 25 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46373/3, t. 2, l. 130–130 a. p.

¹⁴⁴ J. Celiavičiaus 1960 m. gegužės 17 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 201; K. Macedulsko 1960 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 204–204 a. p.

¹⁴⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

¹⁴⁶ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 288–289.

¹⁴⁷ Simno savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Simno miesto gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 14.

¹⁴⁸ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 5; Simno policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, *ibid.*, b. 29, l. 77; 1944 m. rugpjūčio 28 d. liudytojų apklausos protokolas, *ibid.*, f. MK-1 (mi-

krofilmų fondas), b. 7, l. 147–149; P. Dainausko 1949 m. balandžio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 477, l. 77–81; A. Berčiūno 1944 m. rugpjūčio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 45563/3, l. 10–11; Simno apylinkės komisaro 1941 m. liepos 21 d. raštas valstybės saugumo policijos viršininkui, LCVA, f. R-704, ap. 1, b. 7, l. 4.

¹⁴⁹ Simno gydytojo J. Starkaus 1941 m. liepos 20 d. parodymai, *ibid.*, l. 8.

¹⁵⁰ D. Gamskio 1944 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2774/3, l. 50 a. p.

¹⁵¹ P. Bogdanavičiaus 1944 m. rugpjūčio 27 d. kvotos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 7, l. 162 a. p.–163.

¹⁵² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 135; J. Petrausko 1944 m. rugpjūčio 23 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2774/3, l. 34–34 a. p.

¹⁵³ P. Lingio 1944 m. rugpjūčio 28 d. kvotos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 7, l. 150; D. Gamskio 1944 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2774/3, l. 50 a. p.–51.

¹⁵⁴ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 297–298.

¹⁵⁵ P. Noreikos bylos 1945 m. lapkričio 14 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43529/3, l. 82.

¹⁵⁶ 1941 m. vasaros Stakliškių valsčiaus gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 26, l. 242 a. p.

¹⁵⁷ Stakliškių valsčiaus areštinėje esančių asmenų 1941 m. liepos 5 d. sąrašas, *ibid.*, l. 9, 10.

¹⁵⁸ Stakliškių policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, *ibid.*, b. 29, l. 81–82.

¹⁵⁹ S. Epštein 1944 m. spalio 17 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43529/3, l. 31–31 a. p.

¹⁶⁰ Stakliškių valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 9 d. raštas Alytaus apskrities valdybai, LCVA, f. 1567, ap. 1, b. 702, l. 45.

¹⁶¹ P. Baranausko 1948 m. spalio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35800/3, l. 25–25 a. p.

¹⁶² N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 207; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, Vilnius, t. 1, 1989, p. 413–414.

¹⁶³ P. Biržys-Akiras, *op. cit.*, p. 565.

¹⁶⁴ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 208.

¹⁶⁵ II Varėnos savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. II Varėnos gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 16.

¹⁶⁶ 1941 m. vasaros I Varėnos valsčiaus gyven-

tojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 26, l. 242 a. p.

¹⁶⁷ Apylinkės policijos vado 1941 m. liepos 1 d. įsakymas Nr. 1 I ir II Varėnos policijai, *ibid.*, l. 7.

¹⁶⁸ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 19 d. įsakymas Nr. 9, *ibid.*, b. 5, l. 11; *ibid.*, b. 26, l. 242 a. p.

¹⁶⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 112–113.

¹⁷⁰ J. Perednienė, *op. cit.*, l. 7.

¹⁷¹ S. Samulevičius, „Negyjanti 60 metų žaizda: Kraupią Varėnos krašto žydų tragediją prisiminus“, *Merkio kraštas*, 2001, rugsėjo 8; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 135; J. Keršio 1945 m. liepos 1 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43439/3, l. 5.

¹⁷² L. Levino 1946 m. vasario 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 18410/3, t. 2, l. 28–29.

¹⁷³ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 113.

¹⁷⁴ S. Vasausko 1946 m. gegužės 22 d. autobiografija, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36493/3, l. 43; V. Leikūno 1946 m. kovo 5 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18410/3, t. 2, l. 47; J. Keršio 1946 m. liepos 3 d. parodymai teismo posėdyje, *ibid.*, b. 43439/3, l. 22–23; A. Vidliausio 1945 m. lapkričio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18602, l. 24.

Gauta 2012 02 13

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Arūnas Bubnys

HOLOCAUST IN ALYTUS COUNTY IN 1941

Summary

Like other counties in Lithuania, the persecution and extermination of Jews in Alytus county can be divided into two phases. The first (the end of June–mid-July 1941) was dominated by political motives of persecution. Jews were often arrested, imprisoned, and shot to death, as were other former Communists, members of Komsomol, Soviet government officials or supporters. People of non-Jewish nationality (Lithuanians, Russians, Poles) were also persecuted for the same reason. The surviving lists of people detained and wanted by police show that in the first weeks of the Nazi occupation, the majority of people arrested in Alytus county because of pro-Soviet activities were, however, of Lithuanian ethnicity. What is particular about Alytus county is the more intense and wider persecution of Communists and Soviet activists than in other counties in Lithuania. By mid July 1941, 82 people in this category were shot in Alytus county under orders of the German military authority. Specific discriminatory measures applicable only to Jews included marking of the Jews (by making them wear the compulsory Star of David), prohibition to perform their religious rites publicly, provision of smaller food rations, prohibition to buy food products, and seizure of radio transmitters, motorcycles and bicycles. In the first phase, no massive or total Jewish genocide was enforced – women, children and old people were usually not arrested or shot.

In the second phase (mid-July–mid-September 1941) the Jewish situation deteriorated. In the centres of rural districts where the numbers in the Jewish communities were large (for example, in Butrimonys), ghettos were set up and all Jews of the area were driven into the ghettos. This was when they started sending the detained groups of Jews to Alytus to be shot. In the middle of August 1941, the number of massacres of Jews increased considerably and by mid-September 1941, almost all of the Jews of Alytus county had been killed (except for the Jews of the Marcinkonys ghetto who were killed in November 1942 and individual Jews who managed to hide before shooting). On the basis of documents dated 1941, at least 6,165 Jews were murdered.

Most of those who carried out the massacres were members of Obersturmführer Joachim Hamann's 'flying squad' from Kaunas, local policemen and members of the auxiliary police, the so-called *baltaraiščiai* (they wore white armbands).

More valuable items of Jewish property (golden jewellery, clocks, etc.) were appropriated by various German authorities, some of the property was appropriated by participants in the massacre, and what was left was sold to local inhabitants.